A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 175 Subject Philosophy

Name of MSS सांख्य तत्व कौमुदी Sankhya Tattva Kaumudi

Author - -

Period - - Folios 16

Script Sanskrit Source Prithipal Singh, Amritsar

Missing Folios 8 - 11

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

No. (21)

सांख्य का मूल [illegible]

अपूर्ण

175

Sankhya Kaumudi [illegible]

Sankhya Kaumudi

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ॐ श्री गणेशाय नमः ॥ अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः सृजमानां नमामः । अजा ये तां जुषमाणां
भजन्ते जहत्येनां भुक्तभोगां नमस्तेभ्यः ॥ कपिलाय महामुनये मुनये शिष्याय तस्य चासुरये पंचशिखाय तथेश्व
रकृष्णायैते वयं नमस्यामः ॥ दुःखत्रयाभिघाताज्जिज्ञासा तदपघातके हेतौ । दृष्टे सापार्था चेन्नैकान्तात्यन्ततो
ऽभावात् ॥ पाठः । इह खलु प्रतिपित्सितमर्थं प्रतिपादयन् प्रतिपादयिता ऽवधेयवचनो भवति । अवधानाभावे प्रतिपि
त्सितं प्रतिपादयन्नासौ लौकिको न परीक्षको वा इति प्रेक्षावद्भिरुन्मत्तवदुपेक्षणीयः स्यात् । स चावधेयवचनो
ऽभिधेयप्रयोजनः सन् परमपुरुषार्थाय कल्पते इति प्रारिप्सितशास्त्रविषयज्ञानस्य परमपुरुषार्थसाधनत्वेन ता
द्विषयजिज्ञासां प्रवर्तयति दुःखत्रयाभिघाताज्जिज्ञासा तदपघातके हेताविति । एतत् शास्त्रविषयो न जिज्ञास्ये
त यदि दुःखं नाम जगति न स्यात् । सदपि वा न जिहासितं जिहासितं वा अशक्यसमुच्छेदं । अशक्यसमुच्छेदता तावद् दुः
खस्य नित्यत्वात् तदुच्छेदोपायापरिज्ञानाद्वा । शक्यसमुच्छेदत्वेऽपि च शास्त्रविषयज्ञानस्यानुपायत्वाद्वा सुक
रस्योपायान्तरस्य सम्भवाद्वा । तत्र न तावद् दुःखं नास्ति नाप्यजिहासितमित्युक्तं दुःखत्रयाभिघातादिति । दुःखा
नां त्रयं दुःखत्रयं । तत् खल्वाध्यात्मिकमाधिभौतिकमाधिदैविकं च । तत्राध्यात्मिकं द्विविधं शारीरं मानसं च । शारीरं वा
तपित्तश्लेष्मणां वैषम्यनिमित्तं । मानसं कामक्रोधलोभमोहेर्ष्याविषादविषयविशेषादर्शननिबन्धनं ॥ सर्वं
चैतदान्तरोपायसाध्यत्वादाध्यात्मिकं दुःखं । बाह्योपायसाध्यं दुःखं द्वेधा आधिभौतिकमाधिदैविकं च । तत्राधि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तिवो मानसपवस्यापादं सेता रूपस्याधवेतिभितिरं, आधिदैविकं च यक्षराक्षसविनायकग्रहावेशनिबंधनं तं
देत्मसमालवेधैर्मीयद्भावश्च: श्रीरणाभी नशक्यते नहास्याप्यातदनेन दुःखत्रयेण ततः वेदनत्वविनिवृत्तिं
तनी प्रातो: प्रातिश्रोतस्तथाभिहतो दुःखोऽभिघातः ततो वा प्रतिकूलवेदनीयतयाभिजिहासा भवति। यद्यपि न सन्निके
दुःखत्रयं तथापि तदभिप्राय: शक्य: केतोमिति परिहार्यादुपपादयिष्यति तस्मादुपपन्नं तदपघातके हेतौ जिज्ञासेति तस्य दुःख
त्रयस्यापघातके तदपघातक उपसर्जनस्यापि बुद्धेः सन्निकर्षस्य तदपरामर्शः तदपघातके हेतौ जिज्ञासेति
पायो नान्य जातिः पापस्य साशयः ... दृष्टे सापार्थाचेदिति ... दुःखत्रयं जिज्ञासितं चेतदव ते मे
... ते दृष्टे केयत्नं सततं शास्त्रागम्य उपाय साद्धेऽत्यापरेभिदानां जिज्ञासानकर्त्ता दृष्टस्य चोपायस्य तदुद्धे द
सपसके रस्य विद्यमानत्वात् तत्त्वज्ञानस्य तु अनेकजन्माभ्यासपरंपराणां सासाध्यतया तदुद्धेरलत्वात् तस्याव लौकिका
नामो शारीरस्य वे ... चेन्नाप्युवितं दत्र किमपि पवितं भेजेर् दुःखस्यापि स्यसि ... विधानं पंचतले माचरेत् सप्तमोपा
या: शोकस्तु: शारीरदुःखप्रतीकारय इत्यसौ भिषजां वेदप्रदिष्ट: ॥ मानसस्यापि तापस्य प्रतीकारोपायमनो
स्त्रीपानभोजनविलेपनवस्त्रालंकारादिविषयसंप्राप्तिकपाया: इत्युपाय:। एवमाधिभौतिकस्य दुःखस्य नीति
शास्त्राभ्यासकुशलता निरत्ययस्थानाध्यासनादि: प्रतीकार हेतु: इत्युपाय: तथा आधिदैविकस्य दुःखस्य मणिमंत्रौ
षधाद्युपयोग: सुकर: प्रतीकारोपाय इति निराकरोति नेति केत: एकांतात्यंततोभावात् एकांतो दुःखानि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ष्टेनैव पूर्वपक्षाभावः यतस्मिं दुःखस्य निवृत्तस्य पुनरुत्पादः तयोरेकान्तात्यन्तयोरभावः एकान्तात्यन्ततोऽभाव इति
अतो न पूर्वपक्षः यतस्मिं दुःखस्य निवृत्तस्य पुनरुत्पादः तदेतन्न भवति यद्यपि विधिस्साध्य नैकान्तिकी नीतिशास्त्राभ्या-
सपरीदिवचेतनस्याने सार्वविश्वानितो वसासिः एतदेतन्न भवति यद्यपि विधिस्साध्य नकाभिनी नीतिशास्त्राभ्या
स्मिन्नूत्रो धूमप्रयोगेपि तस्य तस्याध्यात्मिकादेर्दुःखस्य निवृत्तेरदर्शनात् अनैकान्तिकत्वं निवृत्तस्यापि पुनरुत्पत्ति-
दर्शनोदनात् अनात्यन्तिकत्वमिति एकैकशेषकान्तिकात्यन्तिकदुःखनिवृत्तेर्न दृष्ट उपाय इति नापार्था जिज्ञासेति
प्रनैकांत दर्शनोदनात् अनात्यन्तिकत्वमिति एकैकशेषकान्तिकात्यन्तिकदुःखनिवृत्तेर्न दृष्टे उपाय इति । दृष्टवदनुश्राविकः स
३ यद्यपि दुःखममंगलं तथापि तदपघातो मांगल्यमेवेति युक्तो शास्त्रादौ तत्कीर्तनमिति । दृष्टवदनुश्राविकः सिद्धि
मेप यद्यविशुद्धिक्षयातिशययुक्तः तद्विपरीतः श्रेयान् व्यक्ताव्यक्तज्ञविज्ञानात् स्यादेतत् मा भूद् दृष्ट उपायः वैदि-
कस्तु ज्योतिष्टोमादिः सन्ति तत्र सर्वकर्मकलापपर्याप्तः कर्मकलापसाध्यत्वमेकान्तमत्यन्तं चापनेष्यति श्रूयते हि अप- ८
गीत्वामो यजेतेति स्वर्गश्च दुःखं न यन्न दुःखेन सम्भिन्नं न च ग्रस्तमनन्तरं यत् अभिलाषोपनीतं च तत्सुखं स्वःपदास्प-
दमिति दुःखविरोधी सुखविशेषः स्वर्गः स च स्वसत्तया समूलं घातमपहन्ति दुःखं न चैव क्षयी यतः श्रूयते अपा-
मसोमममृता अभूमेति तेषु च दृष्टे कोपि कस्य तस्य सम्भवः तस्माद्दिविवस्तात्तत्त्रयगतीकारहेतोर्मोक्षापेक्षातो
वेमानुष्यस्य कर्मसम्पादनवेदनीयस्य बहुजनमात्रपरंपरायासस्पादनायादिगोपीनानादीनां कालत्रितात्
क्वचित्सम्यक्प्रयोजनसापेक्षाश्चेत्यात् दृष्टवदनुश्राविकः इति गतं पाठादनुश्रूयते इत्यनुश्रवो वेदः एतदुक्तं भवति
कनरपि यथा जितासेपाशनिपात् दृष्टवदनुश्राविको गतपाठादनुश्रूयते इत्यनुश्रवो वेदः तत्र भवः आनुश्राविकः कर्मकलापः
श्रूयते परं न केनचित् क्रियते इत्यनुश्रवो वेदः तत्र भवः आनुश्राविकः तत्र प्राप्तो ज्ञातः इति यावत् ज्ञानुश्राविको पि कर्मकलापः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

दृष्टे तुल्यो वर्त्तते ऐकान्तिकात्यन्तिकदुःखत्रयप्रतीकारानुपायत्वस्योभयत्र तुल्यत्वात् यद्यपि चानुश्राविक इति सामान्ये
भिधानं तथापि कर्मकलापाभिप्रायं द्रष्टव्यं विवेकज्ञानस्याप्यानुश्राविकत्वात् तथा च श्रूयते आत्मा वारे ज्ञातव्यः
गच्छतीति विविक्तात्मा न स पुनरावर्त्तते ~~[illegible]~~ इति आनुश्राविकोपि दृष्टवदित्युक्तं तत्र हेतुमाह स ह्यविशुद्धिक्षयातिशययुक्तः अवि
शुद्धिः सोमादियागस्य पशुबीजादिवधसाधनता यथाह स्म भगवान् पञ्चशिखाचार्य्यः स्वल्पः संकरः सपरिहारः स
प्रत्यवमर्ष इति स्वल्पः संकरो ज्योतिष्टोमादिजन्मनः प्रधानापूर्वस्य पशुहिंसादिजन्मनानर्थहेतुना प्रवेशः सपरिहा
रः कियतापि प्रायश्चित्तेन परिहर्त्तुं शक्यः अथ प्रमादतः प्रायश्चित्तमपि नाचरितं प्रधानविपाकसमये स च विपच्यते तदापि
यावदसावनर्थं प्रसूते तावत्सप्रत्यवमर्ष इति मृष्यन्ते हि पुण्यसंभारोपनीतं स्वर्गसुखसुधामहाह्रदावगाहिनः कुशलाः
पापमात्रोपसादितां दुःखवह्निकणिकां सप्रत्यवमर्षेण सहिष्णुतया सह वर्त्तत इति सप्रत्यवमर्षः न च न हिंस्यात्सर्वा भूतानी
ति सामान्यशास्त्रं विशेषशास्त्रेण अग्नीषोमीयं पशुमालभेतेत्यनेन बाध्यत इति युक्तं विरोधाभावात् विरोधे हि बलीयसा
दुर्बलं बाध्यते न चात्रास्ति विरोधो भिन्नविषयत्वात् तथाहि मा हिंस्यादिति निषेधेन हिंसाया अनर्थहेतुत्वं ज्ञाप्यते
न तु क्रत्वनुपकारकत्वमपि हिंसायाः क्रतूपकारकत्वं च न कश्चिद्विरोधः हिंसा हि पुरुषस्य दोषमावहति क्रतोश्चोपकरि
ष्यतीति [illegible] उपाय उपनीतो [illegible] भावे [illegible]
तिष्टोमादयः स्वर्गमात्रस्य साधनं [illegible] स्यापरस्य [illegible]
दुःखाकरोति [illegible] विरस्थान [illegible]

गा = ५ =॥
न
ता
सचे

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कारणाभ्यन्तरेणोपायान्तरसादात् विवेकज्ञानोपजननपर्यंत वाह्यकारणापेक्षते : एतत्त्वोपाय ६

स्ताचेन्निहितोषधोरीति अत एवोक्तं श्रुतिः न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः परेण नाकं निहितं गुहायां
विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति तथा वेदा ... ऋषयो निर्द्वन्द्वा अजावतो ... नित्यमानाः तथापरे ऋषयो मनीषि
णं परकर्मनिष्ठाः मृत्युमानशुः ... दृष्टवदानुश्रविकः ... तद्विपरीतः श्रेयान् व्यक्ताव्यक्तज्ञविज्ञानात् तस्मादानुश्रवि
ता ४ को दुःखापघातकोपायः सोमपानादेरविशुद्धिदृनित्यसातिशयफलाद्विपरीतो विशुद्धादि ... सादि ... कारणाभावान्नित्यनिरति
शयफलोऽसकृदपुनरावृत्तिश्रुतेः न चाकार्यं चेनानित्यतापालस्यपुक्ता ॥ भावरूपस्य कार्यस्य तथाभावात् दुःखप्रध्वंसस्या
पि कार्यस्यापि तद्विपरीतत्वात् ॥ न च दुःखात्यन्तोच्छेदः कौष्टेरुपपादयिष्यते ... तस्मादानुश्रविको दुःखापघातको वैदि
विपरीतः स च प्रकृष्टतमः स्वल्पः सादृशोऽपि दुःखापघातको देहः ... एव श्रेयान् ... आनुश्रविको ... विदर्वि ... तेनानुश्रा
पो दुःखापघातको हेतुः एव श्रेयान् ... शस्यः स च प्रकृष्टतमः ... प्रशस्यः तदनयो प्रशस्यो ... स च प्रकृष्टतमः
ताशस्तुः श्रेयान् कुतः ... व्यक्ताव्यक्तज्ञविज्ञानात् ॥ व्यक्तं चाव्यक्तं च ज्ञश्च व्यक्ताव्यक्तज्ञाः ते विज्ञाता
तेषां विज्ञानं विवेकेन ज्ञानं व्यक्तज्ञानपूर्वकम् अव्यक्तस्य तत्कारणस्य ज्ञानं तथोपभोग ...
रो ज्ञायते इति ज्ञानक्रमेण अभिधानं ... ॥ विवेकेन ... शास्त्रा
च व्यवस्थाप्य दीर्घकालादरनैरन्तर्यसत्कारसेवितात् भावनामयाद्विज्ञानाद्विज्ञाना ... एवं तत्त्वाभ्यासा
न्नास्मि न मे नाहमित्यपरिशेषम् अविपर्ययाद्विशुद्धं केवलमुत्पद्यते ज्ञानम् इति ॥२॥ मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्र
कृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ३ ॥ इदं ... शास्त्रारम्भ

२

समाधाय शास्त्रमारभमाणः श्रोतृबुद्धिसमवधानाय तदर्थं संक्षेपतः प्रतिजानीते मूलप्रकृतिरिति संक्षेपतो हि शास्त्रार्थस्य च-
तस्रो विधाः कश्चिदर्थः प्रकृतिरेव कश्चिद्विकृतिरेव कश्चित्प्रकृतिविकृतिः कश्चिदनुभयरूपः तत्र का प्रकृतिरेवेत्यत उक्तं
मूलप्रकृतिरविकृतिः प्रकरोतीति प्रकृतिः प्रधानं सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था साऽविकृतिः प्रकृतिरेवेत्यर्थः कस्मादित्यत उक्तं
मूलेति मूलं चासौ प्रकृतिश्चेति मूलप्रकृतिः विश्वस्य कार्यकलापस्य सा मूलं न त्वस्या मूलान्तरमस्ति अनवस्थाप्रसंगात् न चानवस्थायां
प्रमाणमस्तीति भावः कतमाः पुनः प्रकृतिविकृतयो कियत्यश्चेत्यत उक्तं महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्तेति प्रकृतयश्च ता विकृतयश्
चेति प्रकृतिविकृतयः सप्त तथाहि महत्तत्वमहंकारस्य प्रकृतिः विकृतिश्च मूलप्रकृतेः एवमहंकारतत्वं तन्मात्राणामिन्द्रि-
याणां च प्रकृतिर्विकृतिश्च महतः एवं पञ्च तन्मात्राणि तत्त्वानि भूतानामाकाशादीनां प्रकृतयो विकृतयश्चाहंकारस्य का पुनर्वि-
कृतिरेव कियतीत्यत उक्तं षोडशकस्तु विकार इति षोडशसंख्यापरिमितो गणः षोडशकः तुशब्दोऽवधारणे भिन्नक्रमः पञ्चभूता-
न्येकादशेन्द्रियाणीति षोडशको गणो विकार एव न प्रकृतिरिति यद्यपि च पृथिव्यादीनामपि गोघटवृक्षादयो विकाराः एवं तद्वि-
कारभेदानां पयोबीजादीनां दध्यंकुरादयः तथापि गवादयो बीजादयो वा न पृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरं तत्त्वान्तरोपादानत्वं च प्रकृ-
तित्वमिहाभिप्रेतमिति न दोषः सर्वेषां गोघटादीनां स्थूलतेन्द्रियग्राह्यता च समेति न तत्त्वान्तरत्वं अनुभयरूपमन्यं तदाह न
प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति एतत्सर्वमुपरिष्टादुपपादयिष्यामः दृष्टमनुमानमाप्तवचनं सर्वप्रमाणसिद्धत्वात् त्रिविधं प्रमाणम्
इष्टं प्रमेयसिद्धिः प्रमाणाद्धि ४ तदिह प्रमेयव्युत्पादनाय प्रतिपित्सिताः प्रमाणभेदाः लक्षणीयाः न च सामान्यलक्षणमन्तरेण

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

साध्यं

शक्यं विशेषलक्षणं वक्तुमिति प्रमाणसामान्यलक्षणं तावल्लक्षयति प्रमाणमिष्टमिति अत्र च प्रमाणमिति समाख्यालक्षणपदं तत्र नि
र्वचनं च करणं प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणनिर्वचनात् प्रमाकरणं लभ्यते अत्र पदद्वयं विपरीतानुपपत्ति विषया
वचनं च लक्षणं प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणनिर्वचनात् प्रमांगति करणं लभ्यते अत्र पद्यं विपरीतानुपपत्ति विषया
चितत्वदोषोऽधर्म... पालप्रमा तत्साधनं प्रमाणमिति तेन संशयविपर्ययप्रमा... साधनेषु न सङ्गः स्वविशिष्टः पतितोऽनि
रोकरोति त्रिविधमिति त्रिविधा अस्य प्रमाणसामान्येति तत् त्रिविधमिति नन्वनेनाप्यधिकमिति पूर्वः विशेषलक्षणानारम्भेऽपि
प्रसादप्रियम् कोऽयम् प्रमाणसामान्यो विधाः सताः स तदृष्टमनुमानमाप्तवचनं चेति एतच्च लौकिकप्रमाणनिर्णयं लोकव्युत्
दनार्थत्वाद् शास्त्रस्य तस्यैवात्राधिकारात् आर्षं तु विज्ञानं योगिनां न लोकव्युत्पादनायालमिति सदपि नाभिहितं अनधिकारात् सा
देतत्सामान्यलक्षणमधिकारोऽन्वयवती सतिरतिशयितवादिनः उपमानादीन्यपि प्रमाणान्तराणीति गतं तत् सर्वप्रमाणसिद्धो
लौतरिति एतेष्वेव दृष्टानुमानाप्तवचनेषु सर्वेषां प्रमाणानां सिद्धत्वात् अंतर्भावादित्यर्थः एतच्चोपपादयिष्यामः इति व्यवस्थिते
प्रसादनापशाख्या सामान्यतो विशेषलक्षणं च प्रमाणानां सिद्धिः प्रमाणाधीना सिद्धिः प्रमेयाणां
प्रमेयनिरोधेन पाठक्रम मनादृत्य समाख्याता अपि ... दृष्टं त्रिविधमनुमानमाख्यातं लिङ्गलिङ्गिपूर्वकमाप्तश्रुति
राप्तवचनं तु स्वसंगतिप्रमाणविशेषलक्षणावसरे प्रसक्तं प्रमाणस्य ज्येष्ठत्वात् तदधीनत्वाच्चानुमानादीनां सर्वपादिना
नोविज्ञानं प्रत्येकतदेव तावल्लक्षयति प्रतिविषयाध्यवसायो दृष्टमिति लक्ष्यनिर्देशः परिशिष्टं तु लक्षणं समाना
समानजातीयव्यवच्छेदो लक्षणार्थः अवयवार्थस्तु विविच्यते विषयिणं प्रत्येति सर्वमाप्तानित्यपदीयं कवतीति यावत्

नान

इति विषयाः। एवं शब्दादयः स्वादयश्चाश्मादीनां विषयाश्च तन्मात्रलक्षणाः योगिनाम् ईश्वरो तस्य च विषयाः विशेषं
विषय इति चेत् तदिति इति विषयमिन्द्रियं प्रति सन्निकर्षः। अर्थसन्निकृष्टमिन्द्रियं तस्मिन् अध्यवसाय तदाश्रितः सत्त्वः
अध्यवसायश्च बुद्धिव्यापारो ज्ञानं उपात्तविषयाणामिन्द्रियाणां वृत्तौ सत्यां बुद्धेः तमोऽभिभवे सति यः सत्त्वसमुद्रेकः सोऽध्यवसाय इति
वृत्तिरिति च ज्ञानमिति चाख्यायते। इदं तावत् प्रमाणं। अनेन यच्चेतनाशक्तेरनुग्रहः स फलं प्रमाबोधः। बुद्धितत्त्वं हि प्राकृतत्वादचेतनम्
इति तदीयोऽध्यवसायोऽप्यचेतनो घटादिवत्। एवं बुद्धितत्त्वस्य सुखादयोऽपि परिणामभेदा अचेतनाः। पुरुषस्तु सुखाद्यननुषङ्
गी चेतनः सोऽयं बुद्धितत्त्ववर्तिना ज्ञानसुखादिना तत्प्रतिबिम्बितस्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव भवतीति चेतनोऽनुगृह्यते।
चितिच्छायापत्त्या चाचेतनापि बुद्धिस्तदध्यवसायश्च चेतन इव भवतीति॥ तथा च वक्ष्यति तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चेतनावदिव
लिङ्गं गुणकर्तृत्वेऽपि तथा कर्तेव भवत्युदासीन इत्यत्राध्यवसायग्रहणेन संशयं व्यवच्छिनत्ति संशयस्यानवस्थितग्रहणेनानि
श्चितरूपत्वात् निश्चयोऽध्यवसाय इति चानर्थान्तरं विषयग्रहणेन चासद्विषयं विपर्ययमपाकरोति ग्राह्यग्रहणेन चेन्द्रियार्थसन्निकर्ष
इत्युच्यते। अनुमानस्मृत्यादयः परिहृता भवन्तीति दृष्टं समानासमानजातीयव्यवच्छेदको लक्षणार्थः विषयाध्यवसायः इति दृष्टस्य
[illegible] प्रमाणमिति वदता लोकायतिकानां
[illegible] विपर्ययाः
प्रतिपन्नः संदिग्धो वा विपर्ययो वा [illegible]
[illegible]
[illegible] नो [illegible] वचनं [illegible] इत्यस्य [illegible]

Margin (right): [illegible] संदे
Margin (left): [illegible]

न्यपेतमं तत्र गलदं कोर्यं लादनुमानं प्रमदानां लक्षणीयं तत्रापि सामान्यलक्षणप्रर्वकत्वात् विशेषलक्षणस्यानुमानसामान्यं गीव
लिंगपरीत लिंगलिंगिप्रवमिति लिंगं माप्य लिंगिव्यापकं सिद्धतामारोपितोपाधिनिराकरणेन वस्तुस्वभावप्रतिबन्धमाप्ये
नच गीवदतेत्थापकं लिंगलिंगिनाम्नात् ए नेच विज्ञाय बाधिनाविद्धपिए प्रत्यक्षवलेन यथा धूमादिकीयत्वं व्याप्यमापकं तितियुगल
पः तत्र वकोलिंगमानएण्यावसनीयते नेवलिंगमस्यासीति पक्षधर्मता ज्ञानमपि दर्शितं भवति तद्यापि [illegible] तत्र विलिंग
भावपक्षधर्मता ज्ञानप्रर्वकमनुमानमिति सकलमानसामान्यलक्षणं अनुमानविशेषसत्त्वे तरलक्षणानि अनुमानान्यापपतित्रिविधमनुमा ध
नमारमातमिति तदिति तत्सामान्यतो लक्षितं विशेषतस्त्रिविधं प्रर्ववत् शेषवत् सामान्यतोदृष्टं च तत्र गन्धपमावतु त्रिविधं वीतमवीतं च
न्वयमुखेन प्रवर्तमानं विधायकं वीतं व्यतिरेकमुखेन प्रवर्तमानं निषेधकमवीतं तत्रावीतं च शेषवत् शिष्यते परिशिष्यते इति शेषः स
एव विषयतया यस्यास्त्यनुमानज्ञानस्य तच्छेषवत् यदाऽऽहुः प्रसक्तप्रतिषेधे अन्यत्राप्रसंगाच्छिष्यमाणे संप्रत्ययः परिशेष इति गम्यमानो वीत
स्य प्रकार कि एतदो [illegible] सिद्धस्या [illegible] वीतं द्वेधा प्रर्ववत् सामान्यतोदृष्टं चेति तत्रैकं दृष्टं स्वलक्षणं सामान्यविषयं यत्तस्य सिद्धं
लक्षणं त्प्रर्वं प्रसिद्धं दृष्टस्वलक्षणसामान्यमिति यावत् तदस्य विषयत्वेनास्त्यनुमानज्ञानस्येति प्रर्ववत् दृष्टस्वलक्षणं सामान्यं यस्यानुमानवि
षयो यस्यानुमान यथा धूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेषः पर्वतेऽनुमीयते तस्य वह्नित्वस्य सामान्यविशेषस्य स्वलक्षणं वह्निविशेषो दृष्टः रस
वत्यां अपरं च वीतं सामान्यतोदृष्टं अदृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयं कमनुमानं यथेन्द्रियविषयमनुमानं अत्र हि रूपादिविज्ञान
नो क्रियाया करणत्वमनुमीयते यद्यपि करणत्वसामान्यस्य छिदादौ वास्यादि स्वलक्षणमुपलब्धं तथापि तज्जातीयत्वं रूपा
दिविज्ञाने करणमनुमीयते तज्जातीयस्य करणत्वं न दृष्टं स्वलक्षणं प्रत्यक्षेण इन्द्रियजातीयं [illegible] तत्करणं नेत्रादि [illegible]

५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्पर्शसामान्यस्य लक्षणमभिज्ञेयं प्रत्यक्षगोचरे धूमादौ दृष्टान्तव्याप्तिसिद्धस्य सामान्यस्य लक्षणं वह्नि सोयं पूर्ववतः सामान्यतो दृष्टात्स
[illegible] पिपीलिकेन तत्त्वत्वे विशेषः अत्र दृष्टं दर्शने सामान्यात् इति सामान्यस्य साध्ये विशिष्टे [illegible] सि: अदृष्टं स्वलक्षणस्य सामान्यस्य द
र्शने मनुमान मित्यर्थः सर्वं चैतद्दस्माभिर्न्यायवार्त्तिकतात्पर्यटीकायां कुसुमादिते प्रस्माभिः नेतो [illegible] भयात् इति ॥१॥ शब्द प्रमाणमा
प्तवचनं [illegible] ज्वर [illegible] इति हेतु के ज्ञानानुमानपूर्वकमेला [illegible] प्यसंबन्ध [illegible] स्वप्रत्यक्षसंबन्ध ज्ञान [illegible] कारित्वा [illegible] शब्दस्य
[illegible] पकारादनुमानपूर्वकत्वमित्यनुमानानन्तरं शब्दलक्षणपति [illegible] वचनं तत्राप्तवचनमिति लक्षणनिर्देशः परि
[illegible] लक्षणं [illegible] यावत् [illegible] प्रतिः [illegible] जानीत वाक्यार्थज्ञाने तद्धेतुः [illegible]
[illegible] वेदज्ञानि तत्र सकलदोषशङ्काविनिर्मुक्तो भवति [illegible] वेदमूलस्मृतीतिहासपुराणवाक्यजनितमपि ज्ञानं [illegible]
[illegible] कल्पादौ कल्पान्तराधीत [illegible] पूर्वं [illegible] स्वगतानामर्थानां तथा चावधूत [illegible] सर्व
दर्शास्य [illegible] वर्त्तमान [illegible] मद्येत्यादि नास्य [illegible]
[illegible] वाक्यमित्युक्त्वा निर्दिश्य [illegible] संसार [illegible] भवति [illegible] विज्ञान
[illegible] प्रमाण [illegible] प्रकरणादिः प्रकरणादेः परि [illegible]
[illegible] वाक्यार्थ [illegible] तत्र लिङ्गं भवेत् न च वाक्यवाक्यार्थयोः संबन्ध [illegible]
[illegible] तस्य वाक्यस्य प्रवृत्तस्य [illegible] वाक्यार्थबोधकत्वादिति एवं प्रमाणसामान्यलक्षणा [illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

शबलदोषश्च सतस्याप्रामाण्यं तस्मादुपमानादीनि प्रमेयंते शीतीनादिभिस्तान्नगालदोषेणं तत्त्वेनेति तथा हि उ
पमानं तावत् यथा गौस्तथा गवय इति वाक्यं तज्ज्ञानता वाधीराग्राम एव चोपपन्न गवयशब्दो गोसादृश्यस्य वाचक इति गीमृत्य
यः सोऽप्यनुमानेनैव पीतिः शब्दो यत्र वृद्धैः प्रयुज्यते सोऽस्मानिव संततेरस्य वाचकोऽयथा गोशब्दो गोत्वस्य गवयश्चायं गवयशब्दो
गोसादृश्यवृत्तिः तस्यैव वाचक इति ज्ञानमनुमानमेव यत् गवयस्य चक्षुः संनिकृष्टस्य गोसादृश्यज्ञानं तत् प्रत्यक्षमेव उपमानाया
गौर्गवयसादृश्यज्ञानं तत्सदृशो न प्रत्यक्षं कृतिसादृश्यमन्यत्र गवये भवति एव सामान्ययोगो जातं तत्र गौर्जातिरे सादृश्ये
सामान्ययोगश्चैकः सर्वे गवये गतो गम्यते तत्र नोपमानस्य प्रमेयांतरमस्ति यत्र प्रमाणं भवेदिति न प्रमाणांतरमु
पमानमिति एवमर्थापत्तिरपि न प्रमाणांतरं तथा हि जीवतो गेहे सत्त्वाभावदर्शनेन बहिर्भावस्यादृष्टस्य कल्पन
मर्थापत्तिरभिमता सा नासाप्यनुमानमेव यथा खलु व्यापकः सन्नेकत्र नास्ति तदान्यत्रास्ति यदा व्यापकत्वे नास्ति
देवदत्तो नास्तीति सर्वशरीरे व्यापितः तथा च सतो गृहे भावदर्शनेन लिङ्गेन बहिर्भावदर्शनमनुमानं न च चैत्रस्य
केचित् ते गृहाभावः शक्योऽपक्ष्णोऽपेक्षितो गृहाभावो नेतरः स्यात् गृहाभावेन चान्यत्र सत्त्वमपक्षिप्यते ये तु सत्त्वे कापि
प्रमाणमागमेनैव हि गम्यापयेत् तथा हि चैत्रस्य गृहाभावे न सत्त्वमात्रं वा विकल्पयेत् गृहे सत्त्वं वा वृथा चैत्र
स्य गमयति विरोधात् गृहाभावेनापि विषयत्वात् देशसामान्येन बहिर्विशेषादेरपि पादिकरणसामान्यविषयतया
विरोधकरणीयेन प्रमाणांतरमिति तस्य गृहे सत्त्वस्यापादिकातया सांशयिकेन गृहेतरेण प्रमाणोपायोगात् नापि प्रमाणमि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ष्वतो व्यस्ताभावः प्रतियोगिमत्त्वग्रहे सत्यं गृहीतापि व्यस्तमपि गृहीते च सामान्यापि केवलं व्याप्यते तत्र भवति तीति [illegible] व्यस्ताभावच्छिन्नेन
येनाभावेन व्यस्तसत्त्वं विना [illegible] बोधोत्पत्तिर्न तत्समतामात्रं तस्य तगो दासीन्यात् तस्मात् [illegible] भावेन [illegible] विनेतसतो वृत्तिनिष्ठो गोत्व
पोऽश्रीपुञ्जो एते नाविनाभावियो: ग्रामगापोश्च विरोधापादने विषयत्वव्यपायः प्रतिपत्तेर्विषयत्वति पराभ्यां व्यवच्छिन्नान व्यच्छि
न्नेषां विरोधाभावात् उदाहरणानामित्यादिग्रा प्यापत्तेरेव मेवात्र भावे तन्निगवीयानि तस्मान्नात्र घानास्माणं तर मप्यापि
त्तिरितीतिस्ते च एकमभावो पिगतपदेमेव नीतिम तत्तस्य परिणामविशेषाद्वैकल्पलक्षणाद न्योन्याभावो नाम गृहीतत्वेनापि प्रत्यक्ष
मितौ तिसर्व एवभावात् ते चिन्तित शास्त्रे सच परिणामभेदात् द्वि पक्षाश्रीनानां ताग्रतोत्पत्तेत्र विनयोविनापायत्रभावो
पेगमाणां तत्र मण्डपे यथाति संभवत्त पक्षात्वाख्यो ज्ञानरूप वा प्रस्तावगमः सत्त्वात्प्रमाणमेव स्वारीतंकं ज्ञात्वा विनाशत्वं प्रतीत
स्वापक्षेणेनदि मेचे भवगमय तीति पञ्चानिर्दिष्ट गवत्वचे भवादसा नमितितां चेद वर्षि इतिरे ता प्राप्यपेदं वेद यतः गवसगीति
नेत्रलक्षणाप्रमिति निर्दिष्टगवत्व[illegible]त्वेन साशयिकेवा तस्याप्रवर्तनं वोत्तविनिश्चयेत्वा प्रामाण्यं इति उपपन्नं विधि यचगमाणमिति
सामान्यामेकहेतुदानां त्रिपाणां प्रतीतिरनुमानात् तस्मादपि चोरिस्वं परीक्ष्य प्रामाण्यं [illegible] विधिकोरवो गतेविदानि गम
त्रिपुष्टं प्रमाणानि लोहितानि तत्र कोष्ठ [illegible] सम्प्राप्त [illegible] प्रतिपादने प्रलयेच्छा घातनापां मनपायं [illegible] पिससानि गति
पदार्थे प्रबलवान्यानुमानेन धूमादिदर्शनाग्न्यादीनामिति तदुत्साद [illegible] ज्ञापनेषु [illegible] प्रमाणेन तदुत्साद
नीयते तत्र यत्नारम्भपक्षत्सम्य तद्वत्लोलत्वेनाश्वपारम्भो निश्चयपदर्शितसामान्यावक्षद्वत्तदेतोर्जिगीषतीतिरसमानात्

शङ्को

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तस्मादपिचेरि । त्वपरोनाम प्रागमातसिध्दंशब्दजातदाप्रवृद्धामिश्रीभर्द्द संसारान्तोहस्तोदध्यवसायादतीं द्रियाभृ
धानगुरुमाकिनामीतितिष्ठितिदायाप्रसादइन्द्रस्थानेनसायुज्ये सत्य उपलदातचेतानुप्रापत्र इत्यस्मिन्दश्मा तस्मिंसर्वे
भितौजिये जसंसामान्यताद्वृत्तमवबोधजीततप्रापयनेतन्नासंमानवाधारं भावेऽत्यमिरेवमौपदेवमाद्याचतपामप्रावः
प्रामारुह्ततमारतस्मादपि वासिध्यपरोनाम प्रागमातसिद्धिस्तस्मादपिचोपीचक्रारेलशब्दवदित्यपि च्छश्वमितितिगागितद्दृतासा
भीपा दिद्रियघाताम्मनोनवस्थानात्संकल्पापचवस्थानादपि जेवालसंमानानामितनाराद्धृ ॥ स्यादेतत् । पप्पागानेकेसुन
तासीरासमवर विपाताहि ऋगस्मिन्मसव जैसानो तदभावभवगमवति एवं ग्रहणानादिष्वपितलो पुतेषां सामान्यताद्दृष्टा
दिभ्यः सिद्धिरिमात्रानगातितिस्त्रादितिगानुपलब्धिरितिवद्धर्मोणा सिंहिकलोकितेनस्यापेनान्तपजनोपुपप्राउपमानवि
पापत्रौगतिद्रतयासनवि गतदोनानेपलभ्योसामीप्पा दिसत्रोपवतिरत्व वर्जनीयुःपप्रालोचने रस्पमजनमाति सा
मीप्पानदृश्यो वोकेद्विपद्योतोधवलवधरलादिः मनोनवस्थातप प्राङ्पताम नाःस्फीतालोकापश्यवर्तिनेऽरूपमी
लिचोहृषपश्यन पश्यतीसोदृश्यात्पचीनपसन्निकृष्ट परस्पा रवो गतिनितामना: स्फीतालोकाम गगवि नपश्यती वी
वेधानात् पप्पाकेऽप्यादिन्यवौतिराजदारादिनपश्यतिगामिवात । पप्पागात्रकारीतिमापिदीपमतगतिनगतो
मंडलानपश्यपातिसमानानािमातात्पप्पातोयदविश्रु तानदृविन्दनजलाशूयनपश्यतिप्रवर्ताराङतोसत्त्वपार्थः
तेनावृत्तावोपिसंगतोता: तपप्पाजीवरापवरस्पापादृश्य पवजवानेहृश्यते । एतदुनाभवतितनरूपविद्य नि ग्रावाद स्पाया
गतादसंगारत्ना

तेन्द्रोग उ ग्रोथस्यासोचे ते। न केवलं अथमा केव त्रिकानि मित्रे गोरकज्ञास्वेस्य। अपि तु गम्यमानस्यीति॥१२॥ नेत्र सान्द्रे वे कार्यति हि किं तात्रे
स्यापात प्रत्नुः साम्यि दानेन मेदने समसौरः तत्वाप्य पक्त। वि जोते भये तारीर उद्व नकुपाये नेति। तरकीभी ग्रस्त लाक्रं वसान्त। मृदोति
प्रगाध्यिपः सिंहः मदसिकैम प्रत्नेन मेद वृक्षिमिरिलर्ध्व स्वय स्वेनेवहि। कारिमि र्स्रयेते रत्निं गोरोति तेरव ज्ञावेतीलर्धः। चोरादिको ला
तेव्र तो लरः। गौवादिकुस्थलात्र चकर्म क्रोहि तावेते वे गर्भकादिति। तेज साम्रभावेन तेजो वे लग्रभावेथे ज्यो धीर्चिः रे तसीति वेगपेती।
जगल्लोघपनलक्षकार्वनमतान्नरअस्तोगोन स्तात पुरुषात केतिंव हि नेच्छति खल नातिते च्छ स्थिनः पुराजयतर्वतोर पुनोमन वेचानेल
श्रर वि पम्र विपुरावरा सालन सामान्य समर्थनसापांशर्थीतम्राद्वः॥१९॥ नेत्र प्रपातिलो नाम। उपाकातरेस्तु नतन्यत्साग्र वसान्त। गगामिमा
मति गमिमानधनस्य वैरति यो तेन मात्र निष्ठस्वमर्धः अतरवे तल्लेरगमन शीतेरस्थि रामलारभेगोके टतोनिपातः शस्त्रमिः गतिः
कोरस्तः पुंसि मि॥ गस्त्ववगलोलिमरः स्यात्स्व। स्थिरागलाति स्थकारे तथमपः पशाम्रि कीर्तन तः चेते सगतानित्रिवछतः व्रिनतः सनत। कथरत
गतावः। ध्याचिरमेशवाय स्या अपि रोमुर्विघततस्या विलासः स्फुरत्स्लोधे चलोगमि केलर्धः। लक्ष्मीः सपतः अत्रं पुंगादागतमाल्यः
गाके मन्याचे नत्रिष्ठे अल्पफलं मानगो लजेय शालय प्रत्येफले गावधे यरस्तो स्त्रीरिति मादिनागिदमने स्राध्यामि सर्वः गगास्थिर
गालो लोगन स्थिर पशाः स्त्रीको राशिधाना स्मृताधिके विनिमपारनः परिस्पृलेनीरः तेद्धगोको। मध्कोज्ञा। परव्रतिर्विलिमयोपीन
स्पातरामासमे रिति॥१५॥ नन्वल्पस्य मानस्य तनः कोपशाल्यमागः। शनकैते कोन्नै पत्ता जीवनयञ्जामिलिपश्रुतीता थ्रावलो तु। ज्वलिततमि
तो जकोग्रसनोवोधे ग्यास्यादतिपादनेर नागमा कुमाति दातको लाविरति भावः ज्वलिते ज्वलिते केलीरिस्तत्रामस्लिकेषु लीलादि सतेरव
कोराहमिमानार्थलुः। तिरत्यशोगापस्यते तिरल्पेरतसं गातिंनः स्यादति रहवलादितिमाः गतातेर्मितिनि तः। गामि भतिमपा
लोलाचेनेतेनासाग परिभवि ब्धोतिरुतिमाद्वदस्तु नव शासना नेस्त्रवमलिष्ट उपतिर्त नाति धामतजस्त नो तो रुतिमानेलाते केरा
जीवनातेजसा मरलं मेवरमितिपः प्रवीतम्रोकेवेदयात्र रत्नालिश्वातः॥२०॥ ग्रव वाकिमन्न गयोजनेकि तया कितेजे

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री ना

विनोऽगवेरवभावे एव यतनजगीषुते मिलात। किमये तेऽग्नि ॥ वाशिवः सिंहः किंफलं गयोजनं आपेत्तवत्यांतितो गर्जितादयः मितिः धाराः पुंसो
पच पवसाधुरा: तेन पमाधारातमे धावन्मार्थे यते गमिपाति। सं कायामामपानेचो मार्थनीको प्यते देवैरितिकेशवः पतो आत हेतु कौते
र्थः मार्थित तच पार्थित प्राक्संरम्भः समिधानातः। मेहिप्रसोमहतेरस्य साक्रोधः खलपपाप्मा गमकाम इतिं परवः शिके गसततो। मेहितो
परमे जनमेवकरुषार्थे: रथं गलेकारः सो। निगमपाति। कृष्णविषे। तेनपति तत्र स्य कोनी सूपरीतमोत्साहितो हेतो। पद्मपाद
तोहेतोविजयनरः। प्रमादजेनमोमोहं निर्द्धनिरस्यविक्रमेपोतो एव मतिं कुरुविक्रममेतो गमकाले नाति पापोनर मितुल्पार्थ। नचविक्रम
वपात्समातः। वाबितिः। विद्धिसां विपन्नपस्य दन्ततालतता: तेवानन्तरमा हेतो साधसोपनतता: गतिवहो: गगमन्या गाजो विदार्थविजित
नः उतेततरूनं वनिश्रितेतीति शास्वतः ॥ २२ ॥ नच नः पराजयशकोकापेसात। हिरदानिति। दिग्विजयवितानगापत गगगष्ठ तः। गाउ
प्रतीदिलध्यात्मो: शात्मात्म: चतेनोद्धरदोनदिग्गजीन रवतपोमः विपूतलान्यत रसोपनिहीतमेनु रसो गापूतो दे विद्या विता
नशतमन्युतेजस रूंद्रविक्रमोऽसरसवोन जान् द्विपानामेघवेकः गसहेतसोरुशाक्रोधात्मार्थः। शक्तिलेडुतिशार्कपीतेडुः॥ यतानिः
रोके प्रवनो स्वेति भावः ॥ ६२ ॥ गाशीर्वादे आजने फालितमात॥ ज्वलितरहि। तवैतसिसतते ज्वलिता वेरवेतस्य जातवेदसः क्रोधागोरिसर्पः
शिवेनरा गगंगलोवेधक्रुः खजन्यतादितिभावः रिपुनारीनेपनो कुसततिः वेरिनेनिनाकाभवात: धामं विदहालेयरिजनेतस्मै क्रोधा
गेरिरितिसर्पः रिपुजनेतस्य क्रोधस्यवैरवधमंतेरेणगांतीसंभावात गवपुंगवधस्वपावेनैव्यरतर्पः। क्रोधस्य विषयनिजगणविपा
येलोजातवेदसहतेपिनिवेधादृति शपाकोरलोकोरः। तत्रो विषयेस्य कोपकतां द्विषयपतिवध्यतेपत्र सातियोनिः स्यातकेके
शोद्देवीवितेति तत्राविक्रोधस्य जौतवेदसोऽपमेदाद्ध्यानेसापामेदनिरूपात तत्कोकनिर्दिष्टिनोक्तिः अधदतेतपा चपप्पा केसवेनोतिः
शाम्यतितत्या शक्रवधे क्रोधरूपे पनामगम्यते ॥ ६३ ॥ इतीति इसकोरी सादर्पितादिक्रपा विकारो कागरेणा सकोपेनतं कोपरीते
मानसं कोपाक्रोधनचितेन द्विशोधलाद्यपद्विरदेपिमात्रं परूतः सतेभीमेमहीपतिकुदिरशेडन्यं हृदमिवा। एतेन भीमस्येशोपमेवेन

5 १२

के विरसो निगमते उपमां लपितं यत्रेवे तं उपक्रमे। यरन्नः। ज्ञोपाभ्या समर्प्याभ्यामित्यात्मनेपद। कांतो तावद्दुपकार विशेषापेक्षयाकथं
चित गत्वरपा नेन शने शनैर्द्विरदवत् वर्त्तिनोर सीपेनेत लाभ्यो इति भावः। २४॥ सम्यगतावेत स्तु सादिभिः प्रसाद इति। तत्पदवर्जीतेति।
विलसनं समालंबाधः। गत्यते वाचमल लसंतमेघवर्जीतो यस्य तस्मिन्नपवर्जीते विलवेरवैमो शब्दो लोके [illegible] चिवतद् [illegible]
मेदुदयमाति लिपनोहरे। मंगलार्थस्य देवो जे सिद्धानि गतिपादला दन्यत्र मंगल वस्तु लाये अपसृजेरे। वो यत्र वदने हमस्पंदं यांदर्पणं मलीने
गत्ताभाति तथा सर्वमान वपूर्व्वे स्यादा कथं इति प्रयुक्तात्। तन्वनीका विसारे कान्तं पूर्व्वे प्रथमे वाचे शब्द इति यत्र गति पेचात्। रूदार
विनयः। तत एव विसारो विग्रहेत्र मासः। सच पृवर्ग्स्य विसारे उत्तमरः। मीतिसुविः। यादृशी दर्पण रूपा। दर्पणं मृद्राद शी विमलः
विमला विशदा यामित्रपत्र वाग्वयं घाद्य माति वैशद्यमनन्तीयते ववर्च्चो वाजस्येत्स्पर्शो रदा। गपबुम्रमाह। स्फुरतीति
चा। वदेः स्फुरित मर्शरतः स्फुरता विशदास्यो वानामा व्येतानस्मिं यया गौरवं अपस्त्र यत्र नस्यो कृते स्फोट तमेवेतमर्थः। वेशाय
वीनो वशवगर्व्वतोमि वार्थता उत्तमो तेति पावत् रचिता वा तथा कवि दपिसान्पूर्व्वा नि नि मन्मो लसा कोटले नोमो
कित नोति वर्जितं गत्यपा दशादादि मादि शब्द वेदक वाचतानस्मात्। यथा उः। अर्थेवो दवेऽपवस्ता कांदा वैदिमा
गोस्याति इमि नेन्द्र यार्गौरवं इति नेपं पष्टी समासः वैयप्रररत्न सादि नाप्रतिषेधात्। तेन योग पेम्रहादय शब्दाः यत्र
गस्मिति यवर्जीते यथा परस्मरो होइहतो वक्ष्यतिचेतयामेकाव्र निहोवाता यपुत्र स्वतोरु एमा अवे चैनाय यथा गौरवं गहन
नेमा गतोरस्य स्पर्शः उत्तमा वादप सो या मा निषेधात्। तथा तस्य गुरुः अष्टसमस्य तद्गुणि वेचे नावव उले मनिपुनो
नाथोगदर्श नाक वेणा कापाः यो ल आदित्या दो उभाण्य कारव चेनात्। समास यत एव तोममलः गमदी तु नादि प्रयुक्त वेचेत
समासो वलो स्यात नरगां उपपत्तिरिति। किंचि द्वलो द्वलमामितमधर्भलि स्लोपे यं चमी वे मोमत उपपत्तिर्द्विकोरुपामता
परान्नेमपदमोऽवेश्याति तिगुणिरुनाम अर्थः। उचितन्वेतन्तो नाकोरस्येति भावः। तस्मान्नमाने नत्र तो मो गतागतः श्रास्येवैनहो मो

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री० को० टी०

न कृतेः । क्विप् [illegible] त्व मेवो [illegible] न्यप्पादि [illegible] सामाप्ये प्रयुक्तं स्यादिति भावः । [illegible]
मिदवयन्तं आविर्भावने [illegible] प्रकृति [illegible] गुणो यस्य [illegible] ईदृग्रीपः [illegible] समन्वः । [illegible]
[illegible] तेन [illegible] र्थः । रूपवत् [illegible] कामितेव [illegible] तदृशपः [illegible] एवेति भावः । [illegible]
[illegible] पोजयति । [illegible] दसतं । इतो पदे [illegible] स्यान्तिवत्सलस्य [illegible] सारिणः अव [illegible] सर्वाने [illegible]
[illegible] निंदा [illegible] न्यायेनो [illegible] दिति पदि [illegible] तर्हि तेषां [illegible] निलाण्ठां स्यात् ॥ २७ ॥ आविर मतयेति । [illegible]
[illegible] णिनि [illegible] आविः [illegible] तथा [illegible] विसर्ग [illegible] निरूप [illegible] पा [illegible]
[illegible] णिनि यस्मात् दयादिति भावः । निर्णयानुरूप [illegible] स्यात् ॥ [illegible] सन्धि [illegible] दि [illegible] विशेषण [illegible]
[illegible] मानः । ते । [illegible] सावपि [illegible] न स्य [illegible] मेव [illegible] र्थः । एतल्ली
[illegible] विषयः । [illegible] इति [illegible] । [illegible] मनेति । [illegible] । [illegible]
[illegible] विषय [illegible] द्वि [illegible] णिनि [illegible] र्थः । अत्र निर्णय [illegible]
[illegible] ॥ २९
[illegible] लिंग [illegible] दार्थेति ॥
[illegible] विशेषात् [illegible] ॥ [illegible] सेति । क्रियते [illegible] र्थः । [illegible]
विमर्शपो [illegible] स्वरादिपाठादव्ययं । नाविद्यते [illegible] आविवेकः [illegible] समासे [illegible] पदे [illegible]
न कारणं [illegible] र्थः । [illegible] नाप्याल ॥ [illegible] इति [illegible] स्वयं [illegible] पदः
[illegible] । [illegible] इति [illegible] कारी उपपदमतिङिति समासः । तेस्वयमेव [illegible] । [illegible] धातोः
[illegible] र्थः । अत्र [illegible] विधान [illegible] विमर्श [illegible] कारि [illegible] प्रकारस्य [illegible] याति

श्रीराम० ७३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

देवेगा कार्य्य सपर्य्येन वैधर्म्येणार्थान्तरन्यासः । द्वितीयो द्विविध एव साधर्म्येण वैधर्म्येण च । २ । ननु सा तस्येति कस्यापि फलास्ति विषय
एव तत्रापि विवेकेन सत्त्वात् । गमीति । पः क्रमात् विधीयते इति विधेयः तस्य वैचित्र्यमिति बीजानि इत्येतदुपमितसमासः । शरदि लोकरवेति यो
क्षगतेरुपमानुसारात् । तानि विधिबीजानि विवेकोऽस्य पूर्ववत्समासः । गगउपालयन् गतीत्यन्तरम् : संरक्षणरूपः । गमिनर्थ इति सि
द्धिः । सञ्ज्ञान्तफलं धनं नेत्यालोचनः सच्चेव फलं हेतरूतेसस्य रूपभयपक्षापि गमनः । तस्या पूजालिनीं क्रियां कार्म्मलोको जनः । लोकास्तु
वने जनवृन्दमरः । शारदमिव विधिमिति इति सदा क्रियायां फलं गामो त्वेवेनवकादिविधिचरितीयम्यः सा तस्येति कस्य कोऽकारस्य लीप्यापत्वेन
फलास्तिकः । विवेकिनस्तानि पदेतिभावः । गगनफलशब्देन तस्य हेतुकत्वं तया रव्यपारमेघा इव सापात् श्लोकस्तानि गमि शब्दाविः तेद
न्यत्रीनाचोपमेयतस्तु संघटः । ३ । नि यतावविवेकिनः फलालिविविलसंगतितमेवरुम्यपसोतीति । प्रत्येवीति । मुनीसंगता इत्येवं भूत
रूपं शास्त्राधावरणे कर्तव्य पूर्वपयति । अन्यथा विधानप्रयोजनशोभा भात इतिभावः । तस्य कृतस्य प्रशमः कोधोपशान्तिरलं क्रियायास्तु
म भवति गमनमस्तु ततेः फलादिति भावः । परानोमः सतर्वेसौधिगतामस्यामस्तः । अन्यथा सर्वैः परिभूयत इति भावः सपरानोमः न पापा
न पिता ती गिसंपादिता विवेकप्रवर्वकेति पायस साचासौ सिद्धिश्च सेवन पूर्व्यस्य सतया गोः । अन्यथा स्यात सिकस्यासिद्धिः । को वृतो लो
न्यापत्वेन पक्षो परात्रावे पर्व्वस्यादितिभावः । प्रजो भो मध्यते पतासि हेतुमूलत्वेन । ३ । अपं मध्यमानो च स्यस्य प्रकोपे दोष इति विवेकः
कि एवं विधि रत्नस्य स्मणितायाहा वेरू परम्लो त्रयः सर्वोत्तरतया स्थूमिर्मयते । गोत्रोत्तरस्य सर्वविशेषरूपा स्यादेको वलपलको । २ः तद्गों
एकावलयाप्रविक्षोणरत्नभावभतिक्रमेरोवे । भजतिपदं परमेणालं का गीरेकावली भूषयेति गीः । इरावितरूप करोत्यद्यिति प्रिपती तत्र वि
मर्षा पायः कोरत्नेषु शास्त्रं भवेत्तगत । भजीति । मतिभेदः कोर्थविलक्षितपत्निमदभेदस्य मदइत्येव तत्पमिति समासः । दीपप्रभूनपमानसत्यारने
नही सतिते गतल व गतनेद : रव मातेकृतापि शोकापरिन कानेकि मेखि नां स्वकृतास सदा प्यस्य गगतएव परिज्ञहा निविष्ठितो । न्य तत्र स्यविति
तेः ग काताति दोप्तरतिस्य आगमः शास्त्रं । आगमः शास्त्रमातीपरतिविद्ये । दीपरवा पूर्व्वदर्शनं नापिज्ञानेन वस्तुमतिमान् स चक्रनेते इद्
मरेते मानवते के व्यभिचारे मनोपपत्ता सन्मार्गोपायन ददर तामितपर्व्वः । विधि वैत दैवानिमिनेको । ईर्धिर्विधानदेवो वेपमरः । गतएवा
मसानि परायातानां मतेतः । विनिपातो दैविकानर्थकः । विनिपातो वेपातस्य दैवादिभ्यसमे च तिविज्ञः सत्रचेत यत्रिकः । सपरपरमलपं
देविरुप उपस्यानेपलमेत्यादितिभावः : ५
CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्पात कोमदयोः । पञ्च सम्यक्त्व कौतेकोपि मोति विपर्ययप्रकरणस्येन्तपालेभ्यो दैवातादि तयोरण ॥ इति ३४ ॥ संगति मदिरप्रभृतयोऽस्याः । श्री
यस्थिति । जितेको जन्मधर्मोन्नपाः । विजितक्रोधरूपाः सन्तो गम्भीरसीमप्रमाणमद्भिः तापति त्यागो नरकालं संत्यक्त्वा [illegible] । कालेन
व्यक्ति फलसिद्धिं विगतल्प्य फलवत्वे निश्चिमेपः । पौरुषप्रकरणाकारं श्रीवमनुक्रोले पौषपिकस्य पायं । विनयादिलाभ्यां स्वार्थेष्वकं । उपायात
रेखत्वं चो । नयवर्तिः प्राप्तं नि । पौरुषमनुपायं नयो जयतीति सर्वः । तां निश्चित फलं कर्मकुर्वीतेति सर्वः । यत्पात त्यागं दके । नि । फलात्तोष वञ्चलं संदि
ग्धफलमेवच । नवकर्मकुर्यान्नाति मान्ये दोवैरानुबंधे चेति । नयर्मिः शापसान्येद्विकर्मके । ततः क्षेपारस्य वकोते केश्य कर्मत्वे द्युपायस्य
तेप्यातात क्रोधं विनयतेत्तु साधिवेत । कोटि स्येपाप्राशरीरे कर्मरसीतामने पदं नभवति ॥ ३५ ॥ यदुक्त विजितक्रोधरूपा इति तदाव श्र
मितात । तेनवनेयमिति । उदेतमम्बुदेत्तम्भिः धनान्राज्ञाः पुरः । गप्पमरोषमयं रोषादतातं ॥ मपरं चेति मयरू तिमरमहात्मनेद्विपालिके
के भोकारलेनापने यमपरोयां नयाति गोऽनुमतापि कोक्रोमभ्यातेजसो करणे नति शावातं तमोध्वांतं गविनिद्यनो दीपते कि ते विनिधेव
सर्वः । सर्वस्यापयेवं किमुतान्ये पापिपविशान्दार्थ इत्तोमावेलरू । रुद्धा । ननु दुर्वलस्यैव मस्तु समर्थस्यक्रोधादवकाशासिद्धि रत
प्याह । वलोतिति । वलवान्नरोपि कोपाजोन्नवस्य तस्य क्षोयजन्मनः । तवर्णेनउक्तीति व्याधिकरणेजन्माकृतो रघुवंशे दिपोमतः
तेमसौ मो तस्य क्रोधोगात्वे गौरिपदी । ततोऽमव मानां ति नरुण्णं । नाग्निवार्यति सन्य पः तायस्य पको । इापपदाः ऐडवेरित्सर्वशोधिनी
कोलोङ्कवकलात्रोउ ष्णोभाग इत मरः । सकोले । प्राप्ति संपदः तेन मक्षो स्यात्तरसो ज्योति तेति नाशापती गंधस्य ज्यालेन मिवकोध
धस्य लोकोत्तर मपि सामर्थ्यमर्थमेवेति सर्वः । गत्र कालस्य सर्वकृत्य कारणं सोत जोपपमेस्य कोलानापकरत्वेमस्येव तेमसत्ता कोलवि
जम्भलारते पात्वपृदक्षः ॥ ३६ ॥ विरुद्धपकर्णीत । श्रियागकारमाह । सपति पः सेमो नाति मदुनेति ति गमासमुद्धजिह्वस्य सस्यम
मेधिमेो ष्टिति गंत्तेमाति सर्पा प्युक्तेर्भेदनेवासमवन्ति रिमादि पोत्य इत्य ॥ उत्तोन्यम्णा कारणेगातिरुद्रमाह । ध्रौति ॥ श्रियां संपदः
चिरायवउकोले परिग्रहः स्यापनीकारणं कोर्ते रेमपाक्षि वो जिनरुद्रे [illegible] समासः । उक्तानो ममार्जिध्यानिनो रूप पवाजिनां वेश्ति
वेशंगततस्य भावः । ततः केननो भवमेवनगति रुत्ती सर्वः । कोतिः । हि यस्मात् प्राश्यमचचलाश्मलोः वक्रपलो वेज व्याजाः वक्र स्याद्गुति
पाव्ते । चलमेव वेलेनं व्याज इति विश्वः । चलेजिपेरजिते जिपे रिपुः सर्वः । तारु रंतोरनउत्पात्या । केपचि लाभ गायो श्रीपाने विनी ते उ
तिष्ठतीतसर्वः कोच्यापि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

हेतुके कामलिंगमलंकार: ॥३९॥ क्रोधस्य दुष्टता मत्वा तस्य तागात्मपर्यंथि शेति। किमिति। उपकारं करः सः गामतरस्यमतस: । मायो गस्य गाम:
सामपिके: तस्य मामतिनिहन्त्रो ॥ ननभवतीति। गसामपिक। गगाप्रकालं तो मत्वा विनंचेतनामवता धीरतया धैर्यगतेन मनसो निर्विकारत्वं धेयं
चेत्स्यापि नेह चिति रसक: । धीरकृता तिरस्कृत: । गागीति शेष। गग कांपतीरपि किं किमर्थ उच्चैके: आधिपः कियतो न पराजिता ष्टन रुद्धैः केपीदिति
भाव: । अतो वितन्वता भीमविशेषणे लेन पकार्यस्या श्लेषैः केरलो हेतु लोमा काम्यलिंगमलंकार: ॥४०॥ अतमिति। किं च येऽन्त शास्ते स्थि
तस्यापि शरीरजन्मान: शरीरगभवान् कामक्रोधादीन् । नाविनिपैते ननिपदयंति। कर्तृस्य चापशरीरके मतीति सात्मनोपदातत्त्वत्व चिरायसंघः
सपदां चापलाभ्यय गस्यैर्यानिव घ्नंत्यपशोऽकीर्तिजनयंति। गग आपदो पास्येर्यसंपदनस्य दो आदि सर्प: । गजातागन्तुगस्य कात: सं
पद इति भाव: ॥४१॥ तस्यापि क्रोधात् यापिहतानि रितापाशयेनातः। गति पातनेति। गतिपाति तामने। गति क्रोधानि कालः समयान्तरम: साधारणी
नि सामापदीनि यथाज्ञात पोतो। तापयतीति तापनी। केशरील्कुर्। दिलातु डीप्। स्वस्य शरीरं मित्रपवर्गः स्वतया तापनी। कामक्रोधो
भवतजनवत एवकजनामेव। तदर्ही भीतिरत्तगतपः तिने वा पलिन्यते। तथा सर्वथा विमतिरिपल्यपत्वे। नयासिहेनयसाध्यफलादे
पनेतं नास्ति। गसाम्य क्रोधस्य: गातसपातानि पि को फलं नास्ती तर्क: ॥४२॥ दुष्टः क्रोध इत्य केगपत्रमायापरमणा नाहं॥ उपकारके मिति
उद्यते नगरकालेस्यन्त्वशातसतरउपकारके स्थिरफलं दत्तरिसर्प: नरिता: भतस्य कामफलस्य गस ..... नेगने नेति गसयुक्तः कोर्वा
अपायो नभवे तोति गनपादि स्वयमविनश्यदेव दिव्यानिवंतां विनाशकं। एवमुत्का केसाध नेतिदो संभतल्पं नास्ति। दांतिति दोति गमय:
तिजाविशान इति धातो रुपि जिविध्य: सान्तीति दमार्थ सत्तुं कल्पः । तितिक्षासमर्थमिति तन्तोयमास मासापर्यंत प्रायमान्त्रमितिनपाये प्र दः
साधनान्तर वैलक्ष्यात् व्यतिरेक व्यज्यते भेद गाधान्येउपमा गाहुं मन्यस्यादि वचे विपर्यये च व्यतिरेक: ॥४३॥ नकृतातीता यः कालं सेष
रुपा धनं भवान् राजे: वशीकर्पादि सगात् ॥ भुक्तानीति॥ सततेजसो हे नाके निमेभ्रमण ति व्यवचेतसोस्मास माहलमचितो रुपाधने
देतत्पंति भाव: । किंचमानन्तामे तदोरिणाम प्रमेगातेस्वरु: रुपोधनेषु नतया। वदमयो यादवा: । प्रतिप्रगण्यान् अप्रमपरान् रुपोधन

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्त्वेतस्येति भावः। योऽस्मान्नविलापयत्सोधनं सदा नृसत्साम्राज्ञिनमन्ति कालेत्यजन्तेर्वापि। सतीयादवविस्मृतेरुणं किंच दशास्ये मसा हस्तमनवानुरिति गनेऽपि
षकाराणं सहसा आत्मनितम्भतं नार्तः॥४४॥ सुहृद इति। किंच एवां वस्त्रीनां ये सहजाः सहजाताः पितृमात्रपत्नीज्ञातयः। अन्ये यथोपि हजपुत्रे इति
सहदैवि तेऽपि वक्ष्यामाणसदृशमस्सुरदृष्टमते उच्छिवपदं न विलंघयति। नातिगच्छंतीतिः। तद्वयेपि नराः दुर्योधनोपि जीवित इति भावः। तथा
भसितु कालेन जीविनोऽपि ध्याराष्ट्रा मेजनदुर्योधनं विनयानिकानकुलादिमोपयंति कालगमयंति वापि काले सिद्धवृष्टिपुरो मवेशिनस्त्व
यातस्तोलिट् अन्यत्रहि। इत्यादिनोपागामन्॥४५॥ किंतु नाप भूमियोगकालेऽर्तत्याशपनात्॥ आभियोगो गन्ध्रो विनाश इति मान इति
बधेः परिभाषितो कालस्य। यथाधिस्त्वे वधार्थस्यात्तसीमित्रि काले वेलो विचेतिविश्वः। तस्य सुयोधनस्य। वार्भस्थि इति। भक्ताः तः
बधितः इति श्रेषः। अभियोगाऽथवा अभिमानइतिपातः। अभियोगरूपश्च येस्यादाङ्ग्यपराभवेत्यादीति विश्वः। इमान् प्रवेशो मन्सतीस्मतो
दरिद्रस्य उत्तमरस्मि कमलाकरौ त्रिनसमृतिपनुद्धो येव गविधायवित्तमेस्याति घटाविश्रोशादिकात् लङ् भौवादिकेस्य तु भिन्नं
सस्य इति इस्वत्वं स्यात्॥४६॥ अप्युच्यते वृष्णिपतौ तानगमात्। उपजापेति। मदोद्धता सदुर्योधनः नृपतीनन्यान्विलंघयन्मदापि

भावः विमानेयन्नेसहते इति मेताः। पचाद्यच्॥ उपजापस्य सहानन्दभेदप्रयासान् भेदापजापविसृमरः। विधाता विधास्यति। दधातो लट्। आरब्धमा
नितो जनः सम्यग् इत्यावेत नयोस इति सूत्रात्। जनैः आरूतो पाधः क्रियागपमाने नसह तो लोकाधिकधाम लोकोत्तरप्रतापराजकेराजेस
मानगोत्रे दोषे मादिनाकलुपात्मपः किं तेन सहोत्तरानि विमये आजं विलक्ष्यसि तिकृतन्नेमेव राजमंडलमस्मानेवआलोक्यतेइति भावः
डः। नञ्सरवीमेत्यादिवने ये रोजारी सातस्यमदसभावनेक याभिसजात॥ आसमापितेति। आसमापितकृत संपदा भरतकुरान्कांकृतः आति
७ तितमदरुने भयतो वीक्षिपतेसर्वतः सर्वपाण्डुर्ज्जनसंपदो विकारयंतीतिभावः॥४७॥ अप्यमदस्यानयंहेतोः प्रसमेनाह। मदेति। अपरागसारि
मदमानाभ्यां दर्पितको राभ्यामसहतन्नृपस्य दुर्जनकां पापरिवोन्नतं नियमेनआपदं नविकोनेकयाति। अतोमृगन्नयात्। नीतिमार्गादुदस्य
तो उद्विपते। वामिकेत्वाभिरिलट्। नयन्तीना हेन उपरज्यते विरजाभवति। विरज्यति तेमालिने पदं॥४८॥ अपरागोऽप्रीतिर्द्वेषइत्यावरा। ससमीरणस्त्वव १४
तेनेरितः प्रोत्थितः आरजं वजोमरन् इति। तीव्रतामाऽऽलोचलायमनसं

भुवा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तीतिः कृत्स्नादि स्वजनवर्गः शिलासंघात [illegible] वस्य सतपोगोः [illegible] लेवशीक्ता सस्वे शिलादा [illegible] दिति वैजयंती। रिपुर्मेला न्नापि [illegible]
रेनो रुग्णे सति हन्ता नादम भावेता उन्मूलयितुं उद्वर्तेरुद्धरः सुसाध्यः उक्तरीत्या मूलनाशः सपक्षः। [illegible] मदादेः सर्वस्य गौरवेण [illegible]
तेस [illegible] कारणमात्रत्वं तदुपमवेतिध्वयोः संस्थितिः ५०॥ नन्वं तर भेद मात्रे [illegible] कृपं साध्यं स [illegible] गुणानामिति। [illegible] रत्वोपपत्तेः [illegible]
गको [illegible] तरं [illegible] सपपरागसमः सः गक्तिपर्वमेतेषु स्वभावे [illegible] लोकार [illegible] कोसल [illegible] जव भास्वादि द्विपिति वैजयंती। वि [illegible]
येरमुद्व [illegible] नाशयति। अमेदृष्टान्तमाह। तरुप्रारकं तरं निर्घोषेण तजोनिलः [illegible] गिरं [illegible] लोके [illegible] दतो सर्वः॥
[illegible] यमानोपमेयसमानधर्माणां विवक्षाविवक्षायां निर्देशः दृष्टांतालंकारः॥५१॥ तथापि [illegible] मानप्रा [illegible]
नीलादिलोपश्च [illegible] मति मानिति। मतिमान् विनयं [illegible] जतीति विनय [illegible] दुर्विनीतस्य द्विषः समुन्नतिं [illegible]
उपदो [illegible] इति [illegible] जे [illegible] राज्ञः। [illegible] स्माद विनीतसंपदः विपदो [illegible] संधिको
कोपं दुर्विनीतस्य शत्रोः [illegible] लाघवि। [illegible] दागतिः। [illegible] स्य मण्डले [illegible] नंतरः [illegible]
[illegible] नदीवेगः [illegible] तरं [illegible] जर्जरं [illegible] रति। ५२॥ [illegible] इति [illegible] निकार [illegible]
[illegible] नागाज [illegible] नपवर्ण [illegible] पदिशंग। [illegible]
[illegible] रितिरमा [illegible] भावः। तं अधिष्ठि रपरापरा [illegible] स्वयम [illegible] रपरुद्वे [illegible]
[illegible]॥५४॥ [illegible] मधुरेरिति। [illegible] मधुरेः [illegible] रवलोकनैः नपुंसकेभावेतः। [illegible]
[illegible] गति [illegible] पश्चात्सुखस्य [illegible] लोभ [illegible]
[illegible] कर्मकालं। यदुज्वलेनेनसां दहतीति दहनं विवर्जिके तथापि लोकन [illegible] मिति भावः। [illegible]
[illegible]॥५५॥ [illegible] सोपपगतः [illegible] गतः तपस्या [illegible] मव। [illegible] विवर्जिकरिति पावक [illegible] सः [illegible]
[illegible] जगती [illegible] दहशो [illegible]॥५६॥ [illegible] तरं [illegible]
परार्धिन [illegible] परावराधमोत [illegible] इति [illegible]॥ [illegible] स्मात [illegible] निवंधानि [illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कि० २१

गमनानि यत्र योग्यानि पत्तनानि तेभ्यो भिः समूपः कीर्णविस्तृतो । यत्र कोविदैः [illegible] जाले पस्परं तेभ्यो [illegible] सुमेरो [illegible] घनउदपगः धर्मरश्मिः
के परिवर्त [illegible] अवेक्षितेति सव्रेरजः [illegible] ततः इदपो [illegible] चित्रः [illegible] वेर प्रतिकोके [illegible] वद [illegible] पवतगलप:
उत्पादि [illegible] वामिल पः । [illegible] प्रजा ॥ उरो [illegible] इत्यकार प्रतप: ॥ विधाय पश्चाद नंतर तदन्व तते नानुसात मासनं स गशम: [illegible]
ति: [illegible] बालचकार । ३ [illegible] ॥ गशमरस्य भव [illegible] किदोति [illegible] उपविष्ट वा नेपथ्ये: ५६ ॥ [illegible]
ति: [illegible] दिने [illegible] भास्वति [illegible] यस्य सत्पोत्राः विकीर्ण [illegible] विसीलि तेजसो [illegible] सन्नूपः उ [illegible]
[illegible] जालं [illegible] ॥ [illegible] गाधाविस्मर: ॥ [illegible] इति द्वितीय ॥
[illegible] दोलक्ष्मी [illegible] पाल वेतसिस्य । [illegible] उपमानं [illegible] संभवात् [illegible] सह [illegible]
ति [illegible] वेरणा [illegible] दसंभवा [illegible] वंद्य [illegible] त्रिनिदर्शनालंकार: ॥ इति श्री किरातार्जुनीये महाकाव्ये [illegible] द्वितीयः ॥ [illegible]
[illegible] भाग । [illegible] गोत्रे [illegible] केविशेषक [illegible] स्यालोलाके तद्रस कालके स्यते
[illegible] उपवेशान्तो तरधर्मात्मो युधिष्ठिरः [illegible] राजमेरा [illegible] दके रवि [illegible] स्वपि [illegible] जालेः
[illegible] स्थित [illegible] पिशंगी: पिंगलवर्णा: गौरादित्वात् ङीप् जटाविभ्रामधारणा
[illegible] जनमातेगध [illegible] जनाति [illegible] ॥ [illegible] चव:
[illegible] आकार [illegible] नामापिरस्को [illegible] राजान [illegible] नामपीत [illegible] यथ इत्यमर: चेतस्मि चिते
[illegible] भाव [illegible] गाय [illegible] तले [illegible] यावत् । दक्षस्वजओ शक्ती उपधायालोप: [illegible] सर्व: [illegible]
[illegible] भाव: । [illegible] पूर्णाकारतया । लिंग [illegible] विमां [illegible] यावत् । [illegible]
ना [illegible] इत्यमर: । [illegible] प्रकटयत । [illegible] कल्पप्रत्यर्थ: । [illegible] विस्तार: तयो [illegible]
[illegible] तेन [illegible] दर्शने [illegible] सप्रमाणं [illegible] मानविव
स्थित [illegible] । काशिकायां [illegible] उपसा [illegible] सनादिसूत्रे [illegible] ॥ [illegible] । पुन: धर्म [illegible] धर्मविवर्धिनी नाम [illegible]

श्रीराम: २०

श्री

दिव्यो गति पादकानां एनः । गत्वा दामवधिदा क्लिप्तीनां वेदानां गति । स्त्री वेदे नाम्नापापे इत्यमरः । अस्ति मि भव स्वभवं सुखेनोपविष्टं उक्ति
दम्पा गमने तेस्य भनेरागमने ते तपरीक्षः । जितोस्य । गाधेसनं तात्र सपः । गा पक्षा पधामी दिति विकार । गतेलोपो ग्यासस्य तत्स्यास्य लोपः । गान्म ने=२
प्राना । ग्यनामेति । ग्यना प्रवेपापचर्येरक्षे एव संगोते कुलेन पालेस्य सावित्री श्चे पस्यरीतपर्पः । निर्धूतरा जो हत रजो गुणानि रत्नाश्च पल को
न्यत्र । रजो रजो हत्लेधुलोपरा गात्रे धरोरसपी ति शास्त्रतः । एषा भवदर्शनस्य सपत्सं पतितो मे इति पावत । सपदादिभ्यः क्विपो भावार्थत्वात् । वी
तेवला हवापी निर्भयापादि कोतरिकस्य संबंधि न्या वृष्ट कल्पो भपमालकोरः । ग्यनमव क्वि चदर्शनस्य सपत्ना ग्यन मं वृषिवत
कितो पपन्ने भवदर्शने सर्वपाकस्य चित्र प्रेपसो निदानमित्यर्थः । कारिवह गीति वला कृका । एषो दर लासाद्धः । गोपोतो । गपको तनो कोपा
न्वष्टा नानि कामान् रुत्रतीति कामदुघाः फलदा इत्यर्थः । रुतः केप श्रोती कोपलपो देशाः । संभवस्य भगि दवो ब्राह्मणा । द्विजात्य गाजनो
न्देवचकाकविप्रब्राह्मणा इत्यमरः । सत्पा शिवः । ब्राह्मण शिवो ऽकालितार्थम र्थः । यथा तः कारणात्त्व प्यागतो सर्वीवदागमने नाति
तो नेत्यर्थः । गोस्मि गृहमितप्ये ऽस्य । गस्मीत्व स्मद् । श्रीनयं यपि गतम पेपीति गत्वास्मानि । कासेत्रा गासि भवलाचितः गम्यता
पादगता रइति स्वदरि नास्मिका पे इति ज योगा । गासंस्त तो रास संसार पावात्संसार मित्यर्थः । गाम विधी वा ऽविको ग्यादेशः । जग
स्वक मानपात्रे जाता सकलेत्स कामे फल मातं वदाग मनं चेमे जगं नान्यभावः ॥ ६ ॥ क्विमिति । ग्यालपो न भीलगारइक्वणो के
रोश्चगा मोघ मविकोल संदर्शने विवं विकोर्षमानः स्पष्टदति । गच्छानि दुःखान्यपहति । नाशयति । गतो दुःखपसन्न प्रधमित्यमरः
श्रेयः फ्रपापं पीरसोभिस्त्रगती कीर्तितनोति किं वकु ना किं नधत्ते किंन करोति ऋपि सर्वं करोत्यर्थः ॥ ७ ॥ कथोतांदिति । हे भगवान्
श्रोतु भवस्व स्वधावि केरहि मधुना किंदवापि विधये न निं ऊतं नस्य रखशास्त्रे । न वैर्द्धस्य नपुण्यस्य स्वस्थ चेतीत्यर्थः । गातिरिव
धा मवहस्यत्स न्निधौ नि [illegible] तं स्वकमति । ततापा चे तन्न सक्तितश्लाति विपो गदुःखे गनोवधावृत दुरवम्ध्य सितीवे गात
रोधनं गाभ तवे पं [illegible] निष्कृति कारोसि सं पीदानानि कौति कोच्य [illegible] त स [illegible] मवि वति विप्रगति
पते इति । या मनि रास्यदामि ति । ग्य [illegible] लतं गाम मन गेपोजन्म गरस्मो निरास्य दं निराशः । गास्यदमिति सा पामिति निपातः

कै० टी

ले

शुष्मान्स्य चक्रोशो हेतु मा कृषि स्थतारणं पुष्पाद् शामितर्थ्यः। अस्मा स्व दीतं आपत्र को विभूत वितत विष्णत कि इणतो अपगितस्पि: आधार
त्वविवेकतापास मेवेतया चिव्रलाएषकरी म स्वापिते वे हेतु मितर्थ्यः। निस्य हनुवति: पारमार्थ्यादिणि भाव: कवतो हि नमादिना रजसपक्षी पुणाती
सो गिरं कौतूमिथ्या मानु स्वावा गस्मी सती तिम स्व वरो निरंतर भा षो स्वरव कडोरे म्पा रोक तता इती रमतपः। दुर्जे स्व वराने क्व स्व वाचितमरः। ततो
तिगमपः। मुर स्व री करोति मातारपंति त्यर्थ्यः। नि स्थत स्थापिते वा यपात षोमोवा उदार चेता महाम नोः नुर को देपा तने नमारेन। दीव मपव्ने स्पा
नेजेनमर्भियं स्य स्व देपापनः स्प व दुपापनः गतादि स्पः इति स्वार्थे गताः गपपः। नापतार्थ्ये नु तादि स्पः कोप ते पागता। काचित पविलाष्ठे
जयो पर तो म न: समाधाय जपासि त्रिमपे स्येत सर्थ्यः इशीव स्पगरा गकारा भ्रदाम पथिली गिरामसि दधे पुणो। इतादि लो दिगधाने श्री
तोह मह ना रस्ये पत्रादि नाहि विकम्राना मुधाने इत्यनांए पतौ के तेषु कर्म इति वचनात्॥१०॥ गताो दी तावत्स्व स्पमा ध्य स्या मं गादी
प पदमेनपरहती। चिकीर्षतामिति गलच्छीं गर्वे। वो तो गुण वचनादिति ङीष्। यशो वतं सां कीर्तिमुवतं। नेमप हेतु नाष्ठा नेचे
भेति श्रयः चिकीर्षतां सं वेहे संगतं तिमिच्छ ता। चिनो तिः संतनापूर्व त्रैगमपः। जन्मरेणु श्रीरागं। वेदे पु विषये हेत्वसापा एका
मिथा यातीर्थे न तारो स्यर्कितो उचित पो धनो नो व स्माद्भ्राता वि शोपेण त्रिपमेना र्थ्यतोमो।११॥ तप्यापिरती। तप्याति तत्व व को विषमो
तत्र पता वकी नेस्व दीये। ष्ठ स्य द स्मद्रे स्वा र स्य स्व को ति स्व गलपः। तेव वु मम कोपे कु व चनेति तव कादेशाः। गुणेषे
गर्षो के। भाव जीत मेहदपे विधेव पापत्रगधी नो विघ्नमा पत र स मरः। नेत्रनिस्पत स्प को पंच दो पारी इसगा। वीती तीकी
तस्य तालं विस्मानां न को मातां मम त्रता मापीतर्थ्यः। भवाति ही मध्ये सधव:। भग गो रु मादिस्त गो ए कृीरि नि पा ता। निष्ठ
पात: स्मेता: नयंति नूत साधन गति मदना मधय स्यन्न जवकन्नतिभावे॥१२॥ गीत्व इयस्य पुण्ये नतांम कटयिते च्छतो तराष्ठ
स्प दुको हा मह्वार शाति॥ स्तारति। युपत स्य मानो कृत राष्ट्र स्य स्थता नाविं नरस्ता ए वेतम्र्थ्यः ग तो: श्री पाथि पि: सुपाध
ने नाती तो नाती कातो बा व्याती ताष्वेत सर्थ्यः। कान्तरि कैरि को गासु तत्व मज्जा त्व चे हेतु सां ते पुष्पा स्वना सी तपर्थ्यः। उपाले मे कारणमा
तो। पदति यो कृत रो पृष्ठो ब्रू प्या मेकार कि। कार रामे वत्त तो बोद्र॥ यदि वप

२७

रा

९५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

साधये साधा सूते कलौ। श्रीमोदक। निरी दाम सोरस्य संस्कृते धामि बिलोक संसाव: स्यात् परिचय: समर: भये पुव जपात परिचयो जा
पत भवता। म्रस्त रपि अस्याद्भिली समतास्तृ तीभाव: संभावना पांलि ३। अत जनत्रियापेनया समान कोटि कालाभावा सलपा त
त्रिपाये दोपात संभवान्निरीक्षेतीमपृ निर्दे श्रा: समर्प्य नीय:। अधातोपसर्प नभाव: स्वभयोजके इति मक्तिविवेक:। अत्र भय सं
धर कितेस्य स्थलो भय संबंधाभिधानात् असंबंधे संबंधाति शयोक्ति रलंकार:॥११॥ अथ पानं नार को रसीये मा गमन भयो जानं
भुज्मे नाहं। कमे तादिना। यथा विधायावि रैलो ने सुदु भ्रम सम तदु सारो तव स्यांत तव भयं। कर्मलो सो मं पं तपो भ्यां वर्जि चरो रिति कस्य
अ: भलयादिति स्त्रियामभय:। अगाकरतो पक्षपाति मदि इपतया को वितेस र्क: अतएव समासादितो गाम साधनं पात्रपातो प्यस्य राप
येनेते न कपि केतनं चि ॐ यस्य ते नो ऊंने नेप र्क:। दुरापमनुस्य दुर्लभं वीर्य तेजः समवाप्य गाय्ये पो गप्रवोकिलो भी प्पादय: उन्मालि
तार: उन्मालि दिव्यते उन्मूलयपो ऐपतो लोर्मलिल: अत्र विन्ध्य दि नाग मेपितस्य अासि वढ शत्रा दितसि हत्वान ले रसिन्दि शिलोप
वन्निमितस्य वनिरी तीनि तेच्यात तदु चिरवर्ग विर्धको तो भ्रय व दीर्घ भो लो पविता वाचिलिति रर शसि हतो नलभ्यते नि लीलवा
पंचेत्रिमितो विमानी ति॥२२॥ मनुतेति। तेन्द्र पमन लपो गाप मनोर्ल भावप महामति भ्यां मतादे भावानां दे वतानां मित्रादीनां अत्र साध्य
ते अतेनेति भाराधीत भ्रसादयितो भिमूर्धि: ने रसाधिकरलयो भोतिलकू डीपू भरि धार्मी मनागभावा। धामदे वो ऽट तेरा शमो स्यादि
जन्म भावयो रिति विश्व: अनेउपर्धी लोपिनो सतारस्य पिति ऊ शनो विधायि क्रमत्र रूपा सिद्धि सातो लोर्ये लिङ्मि वेति विधा गमनो
ति: अदानो चिीकदन पारो मर फलमो ज्ञाता दस्य फात्रतो ति: दातम पात नो स्मि॥२३॥ रसीति। ३४ कोवतो भाषमाल गसे दवारस गसन्ते
भाषाया सदसु क्षवइती क्षल: तेउनि जि द्वर्जय न शीलोऽर्जन। गत्वादि स्पष्टा सरिति रसभस य:। अजस्साध्य पात्रिति ह्रसे वरूपका जा
तशङ्को तित धर्मराजस्यच्च यमवि देषेण शीललादि यसंसो वस अभ्यारण्यतृ दादिष सन्नितर्प: अथोवसमृद्धे नेरवे पशाङ्गो तेवासिनो षि
नोदत्त समर: गिन पेना नो त्वले नोपास सादा रुभा। निर्यायोति अस्य वर्गितो रूप वेदा मा प्यगित रूपलिंगवतु ज्वला। देवता सामिष्यादि दि
भाव:। विधाररमने रूपादिना दिरण्यात भावत भास्या राद र्कस्य विकाय देव मतर्ध व्यासस्य रूपा निर्याय निगतिस्ता समासन रूपवी तोलय

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

लट् शेषे इति लटः सद्विहितस्य स्मृतिवत्तस्मात् उवाच ॥ २७ ॥ अनेन स्वोपविष्टेन मयोगेनेत्यर्थः ॥ २८

टि० कौ० टि

धिसिद्धीं दीधितिः स्फुरत्विति स सम्यग्विपार्श्वीताम मजीनेस्व खमतिपदे प्रविष्ठ रूप योगविधिः । योगस्य तपसो विधि तमाप तस्मौपार्श्वीयते ।
एवमितिमाजपयोगं ध्यानविधिवत् । योगः संहननोपाय ध्यान संगतियुक्तिष्विति अमरः ॥ तपः प्रभावान्मयो वितनोतिवत् । विरकालगत सम्यगिमावः
चैनम्नयोगेन तेजोगुणातिशु महदादिषु । गरुणतिर्महान् ज्ञानकोरः पंचतान्मात्राणि पंचवुद्धींद्रियाणि पंचमहाभूतानि मितवर्त्वि शुणीतले ।
नि स्वयमेसो साक्षात्कारं कृतैसस्यार्जिनेस्व च का चिरायसमत्रमी लोक उन्निषत्तमिवे न लेनो । कोपि महानाविला ज्ञानं च जनेसा लोभ
सन्निरोधं धस्य दृष्टिलाभदर्शनस्य पश्यितिभावः ॥ २४ ॥ अकारणीतिः आग्रासितमारम्भाता भविलापोनेके श्रेयः गापिर्येनतत्रयोगे महाभाग्य महा
भाग्यसंयम इत्यर्थः अंततः कारणशब्देन तत्र हृति क्तालिकोलक्षतोः तदनन्तरं पदनं कालं ऊसोहा उपरामव्यापारसमित्यर्थः आकार फर्जि दृष्टान्
तमर्जीनम निर्विजयादयः विजयफलको तपः समाधौ तपो निघमे । समाधिर्नियमे ध्याने ज्ञोचैवेसमर्पिने श्री विश्वः । नियोजनविष्णवन निजं जप
उमिष्टं निश्चिमर्थः योगेन उपायेन चिर कृतेजां निजां पदवीपरस्मै प्रयच्छन् परस्य गवेशम यद्यपि नित्यर्थः उपात शस्त्रो गृहीतापधृत एव सा
जापो पवासाभिषवैः साधुपानपानस्नानैरजीनामाचारमनुष्ठानं समाचार इत्यभिधीयते ॥ २४ ॥ योगेविशेषेषु तपः सिद्धिरिसाश्रयाणि तालि
दिशानोः । कविश्व सरशि पत्र प्रिलो लोद्ये गोत्रविदः शुकस्य इस नीये गसादाय सुकुम राणि तपांसि कानि व्यसैयाना शीलो यो पागिस कुम
कीलका । गत्रि गोत्र शिरगगोचलशीलशि लोह्यवा इत्यमरः ॥ लाभेयो उधकः पङ्गः । ग्रनन्तर सेवास्मपुरः प्रादुर्भावात् एवं रूपो निर्दिष्टाः
गाजट गणासेनेत्यर्थः । नेष्पतिगायापिति ॥ २७ ॥ इतीति । इति इमे तेषु समुनिः उर्जनं ऊवाएनेउक्ते तेषां । वर्तमानसामी पोवर्तमानः भेति
तयसो सोध्यानस्याविलम्बनस्य च नार्थः तेन मत्रर्षिणा व्यासेनतीरो वसुवालया दध्यामानेलिङ् । राजराजोपदेराजः । राजागमौ न्दयचके
पद्यो दोषिपराजयोरिति विश्वः ॥ तस्यान्तरः प्रवेशमो पदो सम्यग्नेरादेशः साक्षात् स्थानाभिन्न सम्यक्ताम उज्जनाधिष्ठ पदेष्वा गधिमाश्रो गाधी
र्थः । स्यादिष्यासेनचोप्यासस्य इति श्रुत ॥ ३० ॥ इतीति । सपदएप जनोपदः देशानति: रतग्रणम: सन् मालतासावेवादत्तकाञ्चिपवचेने
। ज्ञानादउक्तिर्लय इति अमरः ॥ जिह्वा वर्जने वीतस्पृहताजाताकरागः सन् सरव्यासकुदीवा । अयमितेसरस्वसु सदितमरः ॥ संप्रसाद विकाशि
विकाससमिपाणः । तपाकिः । स्मासाधूनां योगः संगतिराप्तं ह्रियाज पतीलिंसा मान्यनविशेषणसमर्पिन आपोः प्रीतरमासः ॥ ३१ ॥ अथेति ॥
अपोः अनाज्ञा सत्यलेदायमनरुदमाप विनीय मानात् स्वजमानाति गितमः । गापकारणे तोः । वतुष्कीन् सोचरितत्वात् तदीप्यमानानित्यर्थः

श्रीराम०

१८

भगवत्त्वणाधिका त्वत्तेवयमस्मान्न सर्वैतीत्याह। वलादिति। विष्णयामिला षोडो गत्स्माद्वालावावलोकोपदेय। वास्मादिके लोयपमृषो
तिष्टेर्व्याविसम्प्रत्ययरतिविस्मृः मोहम विवेके विधो। विषयानिला षाति रित्ते मकग्न्यित्र उष्णापां ग तेन रस्तीतय र्वः गत्रकोरसणकार्यसा
पोऽर्थीतरस्यास्तः॥३॥ अथ यदात्तः उत्साभज निन्नाय शत्रो तानि सञ्चयति। न तावितिद्धत्ताराष्ट्र गार्थसिद्धि चोऽर्थ जनात नहीवेस
र्थः। प्रणाति सर्गगामवाले पक्ष्वासमिति गामकाले लोक॥ तानि कालसास्य गामरत्वर्थः। गकोषकोतः पोध्यताक्ष्य: सेशाय्य। सांदिज
केतानादिष्कृतिष्टो। कर्मादीनि दुर्मित्रितेषां संदिग्धाय्येनिलेण तत्वेनबलानरश्रयर्थः। गत्वाभशानस्य परस्यापोऽस्ती स्वेपारत्वापाये
मनेपदं। तिष्ठो स्थिनिति स्यपो विवादपदनि र्तती काश्रिकापां तथाहि। अथसाधुयोगा दुर्जनसंसर्गात् अपांतरापः जपविद्यातकः
कियगमाविनीनां अन्यालेन शीलादेः। विपदापदानि स्थाप्तानि। पदं व्यवसितंगाण स्थानलस्यागिवस्त्वधिसमर: तवेबल
सिद्धि सञ्चयतिपच्यन्ती। त्रिपुत्रसम्मितो सभापा सभास्मितिसंपदरतमनः पत्पत्सनापां पागतिनसापा सतां दुरात्मनो दुःखात्स
नेस्य स्मीतल तण स्मातस्मन्मीकुत्यवेन मित्यर्थः। चिरापधर्मांधर्मादनुपातां दुष्धर्म पष्पनेतापादनयेनरतीवत्तगमनः। धुरंभावं
धनेनेसाधु प्रतिपिधर्मादनुलेतेत्यर्थः। तपा विपत्स्व एवविपाजि शविनाशि भातरेव रम्यं गलेषु श्रामादिष्क विषये पुरस्कृत्वेऽठोमराग
नीतिकिन रितत्यर्थः नवतत्स्थलेनतवत्स्थलेन कोपठेन गतमेनवार्थः तिा गामनीनां सतमवतीत्पीलिनीनः स्वस्वपानर्थ तेन
विसेत्यर्थः। तेनमानेनविमृजनो मोगोनेरपकानवरुसि स्वगतस्य। वेदनेसमपकारं विधाय एकोऽक्षितः गरव्यापिनः तन्यातिसी
लोपास्यवगतास्तदपोः सारः। ९ कोष्ठो पैसो तपोनोः तेतवविद्विषः सतोपकारं उपरं तयतस्त्वे अपकारोपकोऽसरापेव
सरतो। तदाजन्मतवसोऽस्य वे जोगातिसुखनेमासीदित्यर्थः। विधसानामाधिक जनस्य गणेचंदना गतेरुवेवांसवह
स्वेरीभवेतीतिभावः॥१५॥ आपद्गतो जनोऽपरामाहा लाभ्यति। तवलवपेत्यर्थः। कृतानापामृतिरिवेति पली धरित्री किंजो नएलाभ्या गामभा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

टि॰ चौ॰ ३१

तद्विना नरकलाभः स्यात्। गिरयस्त्रयः पूर्वोक्ताः पादादीनि मलानि संख्यानि नैः उपापातस्त्र शास्यकार इति भावः। अभोगेति अभ्यादेशः गतः

तः गवाधिपिन्ह र्वाचिमाप त्रिधितापायो विधेयः कर्त्तव्यः कातः तिपस्मात्तरले जपसी: गवीर्गधानाउकेर्णायेतत्स्यर्थ तत्र गच्छान

ति हान्ते इत्यर्थः। बलिनःएव जपो न दुर्बलस्येति भावः॥१३॥ गच्छ त्रिरित्यादिना श्लोकचतुष्टयेन त्रिपृच्छस्य उपायस्येव संगृणाति

त्रिरिति। त्रिरावृत्त्यो सप्तवारान् त्रिःसप्तकृत्वः। एकोपि भूपति कारादिलर्थः। त्रिःसप्त [illegible] शब्दयोः सप्तस्वेति समासः। सरम्यापाः क्षि

पा [illegible] नेकल्प [illegible] जगतीपतीन् [illegible] वेदोपदेशः [illegible]

ले तेउ गो [illegible] शः। गओति अस्मि [illegible] विषय [illegible] नापेक्षते इति। अमदग्ने रपसं [illegible] जामदग्न्यः। गओदिपो पृक्षि

त पत्रसद। पस्य भीष्मस्य वीरतां न [illegible] विजानासि भूत। गत्र कादि स्यापवर इत्यर्थः तदा भोगा समये [illegible] शौर्यादी कागवे

पीतिशाप गाधार वशाप गाधार वन्ताभि [illegible] पाधीतं विवेद [illegible] स्वाविद्यास्वशिष्य भीष्मे स्वस्मादपि गकर्णोधानू करितिभावः॥

[illegible] पादप्रश्न रले स्व पादप्रश्न रले गीत इति विस्य॥१४॥ पारिति। पस्मि स्वभीष्मे गनी स्यरस्य भावोऽनौचर्य मसमर्थो। नकू

[illegible] स्यर ते गो [illegible] विकल्प [illegible] विकल्पान्तरं अर्थपदस्य वध्यभावः। तेन [illegible] लोके: जानिता [illegible] देवेलके बलीके

मित्रिपादवः। गनको पापि पराभव [illegible] इव भीष्मस्य [illegible] मरणं दाको पि पराजितार वास्ते किं [illegible] इतिभावः सभीष्मा रले

धान [illegible] आस्फालयन् [illegible] मनो [illegible] भवता मेको स्मरत। [illegible] भागवजत्समासः। न [illegible] सर्वस्यापि मनसि

मन्युजोपादे वेत्यर्थः॥१५॥ स्त्रजत इति। [illegible] संज्ञानि स्त्रजत वर्णा प्रचेता। कोपज्वलित कोपवर्द्दीप्त गात

[illegible] पारिस्फार [illegible] जित [illegible] जिवसतं [illegible] गादेस [illegible] प्रलयः

लङ्घः सनो बासिति [illegible] गोत [illegible] कालाग्निर्मिव स्थितः [illegible] कृष्णाव [illegible] से तत् सो [illegible] पात [illegible]

र्त्यर्थः। प्राणि लङ् [illegible] जिद्धः। २०। निरीत्येति। संरम्भेण कोपेन निरस्तमाजीवचेषं निर्विकार चित [illegible]

[illegible] कोरसेल परथेयीपतारिणमित्यर्थः गत रोधितजामदग्न्यः स्वपितृ भार्गव जामदग्न्यादधिगतोस्त्रो रत्नस्यामित्यर्थः॥

राम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

शीतमसं कोव कारस्यो कि: सुमेरु कं जानि चा अत्र सुमेरु गाने एव कं जानो सो गुरुणि वोत नार्थो नार्जुनेनो दापापश्चोपसं विलोपमानानु वस
इती त्यनेव कृत्विगकाशीना पूर्वविद्धि रणछपस्य गृये जनमर्जुने संधेय पांडुस्तानु युधिष्ठिरादीन दुःखेन क्ष्य कृताः उत्पादितो या
मिलामं तनि पस्य ततन्पो तो तेषां विवेकलो तत्वं विधो इवमितपः तमः प्रौ कोधकार स्मा तमोधकारे स्वभीनो तमः प्रा कोउलो नार इति विम्बः
शाने भेद जवेद तथा विवेकतात भीतिभीता मिवेतिभाव: अत्रामः शास्व सो पृत्वात श्लेषानशा णि ते पम पमा॥ ३ ॥ सं शप्येति। आस प्रापमसं
दिग्ध यथा तथा गालो नित को पेराजा: निरसा इति लघुस्व हे तोनि: । उदविदैदत्रा ज्ञा ज्ञान्यो ऽन्य तरस्या मिति निष्ठानत्वे कापि गोरथमालो
स्य निरसा उतर्पः तथापि अमुण्मात यातत्वेन केर्गो समानी यपुनरा कृष्ण विभजपमानः भमशो भाजी त्रिपमाणत्व ल्पगमा लातल पदुःख
भवतीति भावः सः श्रयीको दुःखभवाति भारा दुःखाति भारापि अति भारस्ता भपि दुःखमपीयः तन्मनोत्रमः तो षां च ह एर्णि यथा तां मनो मि: तलो
ध भाद्वि व प्रर्वो जाता मक तात समाविभागाद्येत लयः य स्तु विवेकोदवेति भाव: पुनर्विभाग मात्ततं तस्मै तलो तो नापि भक्तवाद्यरसदाप: ले
कर्म नेमता: । यथैको ऽनेकधा विभज्य वृक्ष मिस्ताज्य यो नो महानमि भारो लघुर्मन्यते तद्वदि त्यर्थः ऊरुगां घवं वे भंगाता गाकृष्णमासा मापि प्रोक
वि कोनिर्जिगासे समा॥ धैर्यणेति धैर्येण तेषां निः सर्गतो निर्विकार वितो ले नतथापम तर्ष व्यास स्य अवगोक स्यति शापः विस्या स्यतपा भाव व वैते
नतयः गरा तिशभवात गरा ति हेतु क तीर्णो न्निविषि हो मन्या: ऋधा हता। तथा गर्जुनगभावपरि ज्ञानोत्तेति हे लेतार विशेषण एस्वनाता । भचोन
स्ते वा गर्जुने नीर्य चा नलो केसादि नाषष्टीगति बोध: । विद्व तं ज्ञानवल विदेशे तु वै सुरिति वैकाल्मिके वस्वादेश। तेषु पार्थेष्व सशो के स्या
नो स्थिति नावाप॥ २४ ॥ ता नीति तेसांची सज्जा चेत प्राणि सरवं। प्राणि षांत स रवानि चेतसमरः । तद्धि र विमन्त्रामि दुःखं नत्रिति न्ते समा सु । ष्य
रिधा मिसोऽस्थिने इति हीन हेते नोः । चहरसा न्याकारस रस्य अदिधाम: चतरापमान शतरादिव दूरं विताप एकोऽभूत मे पराजुंत
सत्यगण पादप: कृतादिमिरिति म र्द्दिक मे धारय: अपापदि राकृतिशाण इतीशाका रचन॥ कृष्णा। वीणा गरी कृपा तराभिः द्ववा मिव
कोलो द्रौपदी प्रपेद्या: ॥ ४ ॥ उपारी। सा द्रोपदी विलोकाते गार्जुना गलानेगागा ठ भावा गरु भागिगाया। निस्कुटाभिलाषी पीति यावत
भावो लीलाविभ्रमे चेष्टा मता मिश्रायं जेल ष्मितम मरः । मंगलमंगमो रु: मगलेताविनी ति सो पदि दुकृती परिगाम्य के मा प्रा दौ
रत्पर्थ: । अमाला हार लपा गुलिनी सला मति भविष्ट सलितो दी। वसनि मे स्तपमा लाचार: । लोचने मो लापि ते नवि पे हे न शाशाको ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

टी० टी

करोदृष्टुं वीणाचले नितिमान स्पर्श छलो नाभिवेति कोनि मीलनेरा न चकार रत पं॥ दधा यत्र निर्भ मेति । रक्ष रज्जुनः श्रियपानि
स्मः स्तिमः रहितः वीति तिः कोनलिसिमिति सम्यक् तपमन क्षितः । गम्भेव रसः यत्र केमला भ्रमरसेनाभिराम । यान्ते गमनसेन मधुरादि
गीति रामे रामपारमल्प्योर्गतिर्ति तदृष्टि विलोपपतीति दृष्टि क्षिपन्ति तल्पं ॥ दृष्टदर्शनं नपुंसके भावे नाः मनः प्रसादितः गतेन मनत्सर्पः । सो
जातिरेतप्रासमासः । तेन मनः प्रसादाजालिमानि कामेरूव पाणिसा कुपान्वयं धावलिमिव । पश्यति पिस्वपारैत्र्कु निकामपातिशी
वेन जयात् । रामार्पितपापेवं पाकिहमायमनतीसागम ॥ ३७ ॥ धैर्यमी । वनधिपेन वनगतेन वन्यगतल्पं कृष्टस्वले नवोगनापे
निदाघसिंधुः श्रीमन्नदी वनदी गाउएं दौर्बल्य योगतार्थ । धैर्यवसादेन धैर्य भ्रंशेन कर्त्रा तापसापगेन मल्पाको मेगा मिनोसर्पः । स
जयश्री का गपसता कोपदी गाः क्षात्रेकाम्नेवव स्तौति भावः । निरवद्यो व्योपयं निरुद्धरादनं सन्धेके हीनस्वर गापापो क्षावश
दो पिपत्ताको दोन्याच्य सतापमानयोरिति विश्वः । विप्रपक्षि निरामयापटे मागा उरु मारगानिति भावः । संभावनायोग्य मागोरवृत्ति
पावत् । मति संपदशिन । माम भस्मानिरुपदीतमनः । उकविप्यनरु तावको निमितिशेषः ॥ पादविद्वाडुरवधिकदा तपरमा मार्गलि
दिद सम्पके सिति पयीतमरमाविना गारमाभिविनेलपिंना नाविकल्पानवर्मिन्दूरांमाउमगोनः गारपदिरउडमेनामामूरित्यर्थः दोषेन
स्तोपः परिपृथ्विकोवादिति भाग । गाडो माथ्रीरपंडुह् । नमासो गेरमउगमविरुद्धः गाउमन संपद्यमानः उन्मनीमतीः । गम्भताक
वेतिः । गतः ने नश्योतुरतो रासो लोपश्चाति सकारलोपः । गस्य नविती नरः ॥ २७ ॥ गम्भानो तसकोदामदर्शितापसा सर्वाषु सिद्धि नि
दानल माह यशस्वी । यशोधिंगह कीर्तिलिपे स्वलि सपा लब्धेषु धपा वामनसेवक गहाणां गाली वर्तेहमातीत्रोमिलेया गमा
नपकार्येको उभेपतल्पं । गायियो गाथा जामीभिविशावतां निरुल्लका नागडु मेनानाव्धिपिवेतस्यः । सिद्धिप्रवेनायशः स्वरवाद
पीतिरि विमसमउत्सके वेगनरमकाशेना गमकमौवं उपेति सेंदस्पाधिरत ३ रवमातपः सिद्धः सोऽ तमिति भावः ॥ गाथा स्प मन्त्र
दीपनद्वारो नप गयर्तिक पाचितमाशिकारता पहुत्रिरुघाटपति । लोकमिति । विधातो भेलेन लोकगो गुबितनस्य स्वछस्या मिप

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative